

Data obfuscation:

Gerechtvaardigd bij privacybescherming op internet?

Martine Boonk

s9605363

Begeleider: Prof. Dr. Th. Mertens

Masterscriptie van de Masteropleiding Praktische Filosofie aan de Faculteit Filosofie, Theologie en
Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen

Aantal woorden: 15301

Versie juni 2020

Inhoud

Voorwoord	3
1. Inleiding	4
1.1. Een schaduwzijde van internet	4
1.2. Vraagstelling en maatschappelijke relevantie	5
1.3. Opbouw en methodologische verantwoording	7
2. Verwerking van persoonsgegevens en <i>data obfuscation</i>	8
2.1. Wat gebeurt er met persoonlijke gegevens bij gebruik van internet?	8
2.2. Definitie van privacy	11
2.3. Waarom is regelgeving niet effectief?	15
2.4. Hoe werkt <i>data obfuscation</i> ?	17
2.4.1. Verschillende vormen	17
2.4.2. De omstandigheden waaronder <i>data obfuscation</i> plaatsvindt	18
2.5. Tussenconclusie	19
3. Oneerlijkheid, liegen en misleiding	20
3.1. Werkdefinitie van liegen	20
3.2. Werkdefinitie van misleiding	23
3.3. Is elke opzettelijk onjuiste voorstelling van zaken liegen of misleiding?	25
3.4. Is <i>data obfuscation</i> liegen of misleiding?	27
3.5. Tussenconclusie	30
4. Waarom zijn liegen en misleiding verkeerd?	31
4.1. Inleiding	31
4.2. Consequentialistische benadering	32
4.2.1. Brunton en Nissenbaum over <i>data obfuscation</i>	32
4.2.2. Mill en de gevolgen van handelingen	33
4.3. De positie van Kant: plicht tot spreken van de waarheid	35
4.3.1. Inleiding	35
4.3.2. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten	35
4.3.3. Metaphysik der Sitten	39
4.3.4. Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen	40
4.4. Gematigd deontologische denkers	42
4.4.1. Liegen als inherent negatief	42
4.4.2. Waarom is liegen verkeerd?	43
4.4.3. Waarom is misleiding verkeerd?	47
4.5. Tussenconclusie	48
5. Is <i>data obfuscation</i> te rechtvaardigen?	49
5.1. Zijn liegen en misleiding te rechtvaardigen?	49
5.2. Is <i>data obfuscation</i> te rechtvaardigen?	51
5.2.1. Inleiding	51
5.2.2. Geen schending autonomie van de ander	52
5.2.3. Gerechvaardigde vertrouwensschending	52
5.2.4. Privacy en autonomie	53
5.2.5. Verdedigingsmechanisme	54
5.3. Tussenconclusie	55
6. Conclusie	56
Bibliografie	59
Samenvatting	64
Verklaring van eigen werk	65

Voorwoord

In de zomer van 2010 zat ik in de Universiteitsbibliotheek te werken aan mijn proefschrift. Mijn contract bij de rechtenfaculteit van de VU was net afgelopen en dus had ik ook mijn Amsterdamse werkkamer ontruimd. Voortaan zou ik in de UB verder werken aan mijn dissertatie. Het leek mij prettig om in de lege maanden die voor mij lagen nog iets anders te doen dan schrijven. Ik moest eigenlijk een nieuwe hobby hebben, en wel één waarbij men zijn hersens gebruikt. Dus besloot ik om mij in te schrijven voor de bachelor filosofie. Het was natuurlijk een idioot plan om mijn proefschrift te combineren met een nieuwe studie. Toch werkte het: het studeren was leuk en gezellig en bood de ontspanning en intellectuele stimulans die nodig waren om het proefschrift af te schrijven. Allerlei persoonlijke omstandigheden maakten dat het afronden van de master(scriptie) wat langer heeft geduurd. In juni 2020 is het nu toch zo ver.

Het afronden van deze scriptie was beslist niet mogelijk geweest zonder de hulp van een groot aantal mensen. Enkelen wil ik hier toch even noemen. In de eerste plaats wil ik Thomas Mertens bedanken. Hij heeft mij alle ruimte geboden om de scriptie te schrijven zoals ik dat wilde. Toen het concept af was, wist hij met enkele zeer scherpe en tegelijkertijd opbouwende suggesties precies te duiden waar het verhaal meer diepgang en helderheid kon gebruiken. Dat heeft mij enorm gemotiveerd om het stuk aan te passen en te verbeteren.

Mihaela Rusu bedank ik voor haar morele en inhoudelijke steun bij een aantal taal filosofische problemen. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan mijn ouders. Een tweede masterstudie zou onmogelijk en onbetaalbaar geweest zijn zonder hun hulp.

Van alle mensen om mij heen heeft Pieter de zwaarste last gedragen: van slepende hoofdstukken, verstrikkende deadlines, lange avonden in de studeerkamer en ein-de-loze verhalen over mensen en dingen die de weg naar de eindstreep blokkeerden. We wandelen er gelukkig samen overheen en hierna is het echt klaar.

Nijmegen, 27 juni 2020

1. Inleiding

1.1. Een schaduwzijde van internet

Informatietechnologie is in de afgelopen twee decennia volledig verweven geraakt met het maatschappelijk leven. Vooral internet en het www hebben onze samenleving danig veranderd. Om te kunnen meedraaien in het maatschappelijk leven, is het gebruik van allerlei informatiebronnen en het anderszins raadplegen van websites steeds meer noodzakelijk. We kunnen ons er dus niet aan onttrekken.¹

De gratis beschikbaarheid van informatie en diensten op internet heeft veel voordelen, maar ook schaduwzijden. Bij het gebruik van internet laten gebruikers sporen na. Aanbieders van websites kunnen allerlei gegevens rondom het bezoek aan hun website bijhouden.² Die informatie kan worden gekoppeld aan het apparaat van de betreffende gebruiker. Op grote schaal verzamelen bedrijven zo allerlei data over onze zoekopdrachten, bezochte websites en persoonlijke voorkeuren.³ Met behulp van *cookies* en soortgelijke technieken kan zo het gedrag van mensen op grote schaal worden beïnvloed, zonder dat zij daar erg in hebben.⁴

Het is nog bijna onmogelijk om ‘gewoon’ internet te gebruiken zonder een dataspoor achter te laten.⁵ Grootschalig gebruik van via het open internet beschikbaar verzamelde persoonsgegevens kan de persoonlijke levenssfeer van individuen bedreigen.⁶ Ik neem in deze scriptie tot uitgangspunt dat het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer een fundamenteel recht is dat bescherming

1 Tavani, *Search engines and Ethics*, 3.2 en 3.3 en Brunton en Nissenbaum, "Political and Ethical Perspectives on *Data obfuscation*," 167-168. Barocas en Nissenbaum, "Big Data's End Run", 54-55.

2 Bijv. hoe vaak een website is bezocht, welke websites daarna zijn bezocht en op welke links is geklikt.

3 Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 22 e.v. Die gegevens kunnen vervolgens worden gecombineerd met andere gegevens en gedeeld worden met andere partijen. Zo kunnen profielen opgesteld. Hoe meer data wordt verzameld, hoe beter bedrijven weten wie achter de computer zit (jong, oud, man, vrouw) en waar iemands belangstelling ligt.

4 Cadwalladr, "The great British Brexit robbery" reconstrueerde bijvoorbeeld hoe twee Amerikaanse databedrijven hebben getracht invloed uit te oefenen op het stemgedrag bij het referendum over de uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de EU.

5 Zie bijvoorbeeld Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 100.

6 Met 'open internet' bedoel ik het gedeelte van internet waartoe men toegang kan krijgen zonder een wachtwoord of andere *credentials* te presenteren.

behoeft.⁷ Voorts ga ik ervan uit dat het op grote schaal opslaan en verwerken van persoonsgegevens een bedreiging vormt voor de persoonlijke levenssfeer van individuen.⁸ Er is daarmee een spanningsveld tussen de maatschappelijke noodzaak voor individuen van het gebruik van (het open deel van) internet en de schending van privacy die dit meebrengt.

1.2. Vraagstelling en maatschappelijke relevantie

Het hierboven gesignaleerde spanningsveld tussen privacy en de noodzaak tot het gebruik van internet roept vele vragen op. In mijn scriptie wil ik onderzoek doen naar één aspect van dit spanningsveld. Nu het verzamelen van gegevens via internet plaatsvindt, zijn staten vooralsnog niet bij machte om het recht van hun burgers op bescherming van hun persoonlijke levenssfeer effectief te beschermen.⁹ De vraag rijst daarom in hoeverre een individuele mens zelf maatregelen mag treffen om zijn persoonlijke levenssfeer te beschermen. Ik doel hier niet op een juridische, maar op een ethische vraag. Een manier om ongewenst gebruik van persoonlijke gegevens tegen te gaan, is namelijk simpelweg voorkomen dat deze gegevens in handen komen van anderen. *Data obfuscation* is de verzamelnaam voor technieken die voorkomen dat persoonlijke gegevens worden doorgestuurd aan derden of als relevante persoonsgegevens worden herkend.¹⁰ *Obfuscation* betekent 'vertroebeling' en dat is wat bij inzet van deze technieken in feite gebeurt met de data die worden verzonden aan aanbieders van websites.¹¹ Dat kan bijvoorbeeld door met behulp van een computerprogramma niet alleen relevante informatie over iemands voorkeuren, maar ook heel veel irrelevante data aan een online informatieaanbieder te verzenden.¹² Wie gebruik maakt van *data*

7 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 98 noemt privacy terecht een 'vitale waarde'. Het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer wordt in Nederland onder meer gewaarborgd door artikel 10 Grondwet en door de Algemene verordening gegevensbescherming (EU/2016/679). Artikel 8 EVRM verplicht staten zich onder de daar genoemde voorwaarden te onthouden van schending van de persoonlijke levenssfeer.

8 Marx, "Tack in the Shoe," 369. In deze scriptie gebruik ik de begrippen 'bescherming van de persoonlijke levenssfeer' en 'privacy' door elkaar.

9 Par. 2.3.

10 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 1.

11 Internet omvat veel meer dan alleen het www, maar om niet verzeild te raken in allerlei technische details beperk ik mij tot de interactie tussen partijen via het www en dus de interactie websitebezoekers en informatieaanbieders (websitesaanbieders). Zie <https://nl.wikipedia.org/wiki/Internet>.

12 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 13-14.

obfuscation kan zo via internet informatie opvragen zonder dat informatieaanbieders persoonsgegevens over hem of haar vergaren. *Data obfuscation* levert zo dus een belangrijke bijdrage aan de bescherming van de privacy van individuen.

Vanuit de bescherming van de persoonlijke levenssfeer bezien is *data obfuscation* een prachtige oplossing.¹³ De vraag rijst echter, of de inzet van *data obfuscation* door individuen om hun privacy te beschermen ook ethisch gerechtvaardigd is. Door met opzet (mede) onjuiste informatie te verstrekken in bijvoorbeeld zoekopdrachten vertelt een persoon immers niet de waarheid over zijn interesses. Hij of zij communiceert bewust ook onjuiste informatie over zijn interesses aan de websiteaanbieder. Van gebruikers van *data obfuscation* kunnen in dat geval geen ‘waarheidsgetrouwe’ gebruikersprofielen worden opgesteld.¹⁴ Als *data obfuscation* op grote schaal zou plaatsvinden, kan het zo het *business model* van bedrijven die via internet gratis informatie of diensten aanbieden, in gevaar brengen.

De vraag rijst dus of het gebruik van *data obfuscation* ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer op internet ethisch gerechtvaardigd is. Brunton en Nissenbaum, die betrokken zijn bij verschillende toepassingen van *data obfuscation*, menen dat dit het geval is. Voor hen houdt de vraag of *obfuscation* moreel verdedigbaar kan zijn, verband met het legitiem zijn van de doeleinden en met de gevolgen van *data obfuscation*.¹⁵ Ze wijzen op de ernst van de privacyschending door de verzameling van gegevens en het ontbreken van alternatieven voor de bescherming van privacy van het individu en zien *data obfuscation* als het gerechtvaardigd bieden van verzet.¹⁶ Ook stellen ze dat de schade die *data obfuscation* meebrengt, niet opweegt tegen de schadelijke gevolgen van privacyschending door grootschalige dataverzameling.¹⁷ Hoewel ik sympathiek sta tegenover *data obfuscation*, vraag ik mij toch af of de rechtvaardiging van Brunton en Nissenbaum niet wat te beperkt is. Een dergelijke consequentialistische benadering gaat namelijk voorbij aan de vraag of oneerlijk handelen door middel van *data obfuscation* wel te rechtvaardigen is. Is een benadering die enkel

13 Barocas en Nissenbaum, “Big Data’s End Run,” 66-67: *Data obfuscation* is niet de enige mogelijkheid om privacy te beschermen. Alternatieven zijn echter minder effectief en hebben aanzienlijke nadelen. Zie par. 2.4.

14 Daar ik geen informaticus ben, is de technische beschrijving van *data obfuscation* noodzakelijkerwijs elementair van aard. Ik heb wel de juistheid van het geschrevene geverifieerd bij wetenschappers die op dit punt wél onderlegd zijn.

15 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 70-71.

16 Brunton en Nissenbaum, 64-68.

17 Brunton en Nissenbaum, 83.

aandacht aan de gevolgen besteedt, niet te eenzijdig, waardoor mogelijk andere relevante aspecten onderbelicht blijven? Ik wil daarom de vraag naar de ethische gerechtvaardigheid van *data obfuscation* vanuit een deontologische invalshoek benaderen. In deze scriptie wil ik dan ook de volgende vraag beantwoorden: *Brengt de bijzondere aard van internet mee, dat data obfuscation door individuen vanuit deontologisch perspectief een acceptabele manier is om ongewenste verzameling van persoonlijke gegevens op internet tegen te gaan?* Deze vraag is maatschappelijk relevant, omdat de technologie steeds meer toepassingen voortbrengt die een onomkeerbare schending van privacy kunnen meebrengen. Tegelijkertijd zijn we praktisch gezien genoodzaakt om via internet beschikbare informatiediensten te gebruiken.

1.3. Opbouw en methodologische verantwoording

De vraag of de bijzondere aard van internet meebrengt dat *data obfuscation* door individuen ethisch gezien een acceptabele manier is om ongewenste verzameling van persoonlijke gegevens op internet tegen te gaan, zal ik in deze scriptie als volgt beantwoorden. In hoofdstuk 2 schets ik het feitelijk en juridisch kader voor de beantwoording van de gestelde ethische vraag. Ik beschrijf eerst kort wat er met onze persoonlijke gegevens gebeurt als we internet gebruiken. Daarna geef ik een werkdefinitie van privacy. Vervolgens licht ik toe hoe de privacy van individuen wordt bedreigd door gegevensverzameling en gebruikersprofielen op internet. Daarbij leg ik uit waarom rechtsregels volgens mij niet toereikend kunnen zijn om de privacy van individuen op internet te beschermen. Tot slot leg ik kort uit hoe *data obfuscation* in zijn werk gaat.

In hoofdstuk 3 geef ik definities van liegen en misleiding en ga ik na of *data obfuscation* onder liegen of misleiding valt. Vervolgens analyseer ik in hoofdstuk 4 wat er precies verkeerd is aan liegen en misleiding en hoe ze vanuit deontologische invalshoek kunnen worden beoordeeld. De vraag in hoeverre *data obfuscation*, als het gaat om liegen of misleiding, eventueel toch gerechtvaardigd kan zijn, komt aan bod in hoofdstuk 5. In hoofdstuk 6 beantwoord ik tot slot de gestelde vraag.

De in dit onderzoek gehanteerde methode betreft literatuuronderzoek. Van alle door mij bestudeerde bronnen zijn in de bibliografie enkel de bronnen opgenomen die in de voetnoten worden genoemd. Voor de weergave van feitelijke en juridische aspecten in hoofdstuk 1 en 2 zijn waar mogelijk de meest actuele bronnen geselecteerd. Voor verwijzingen naar het werk van Kant heb ik gebruik gemaakt van de Akademieausgabe (AA).

2. Verwerking van persoonsgegevens en *data obfuscation*

2.1. Wat gebeurt er met persoonlijke gegevens bij gebruik van internet?

Zoekmachines, nieuwswebsites, Youtube, Buienradar, Wikipedia en talloze apps: we hebben via internet vrij toegang tot een enorme hoeveelheid informatie. De toegang tot deze informatie is echter niet gratis: allerlei gegevens rondom het surfgedrag van consumenten, zoals zoekopdrachten, locatie en persoonlijke voorkeuren worden verzameld en verwerkt.¹⁸ Waar bij ‘fastbare’ goederen de waarde stijgt als het goed schaars is, geldt voor informatie het omgekeerde: de waarde van informatie neemt juist toe als er meer van is.¹⁹ Het businessmodel van ‘Big Databedrijven’ vereist een maximaal gebruik van de verzamelde data.²⁰ Aanbieders van websites en sociale media financieren hun diensten in feite met inkomsten uit de verzameling en verwerking van persoonsgegevens van hun gebruikers. Van de verzamelde gegevens worden gebruiksprofielen opgesteld die gebruikt of verkocht kunnen worden, bijvoorbeeld voor advertentiedoelinden.

Voor het verzamelen van data gebruiken bedrijven allerlei technologieën. Een bekend voorbeeld zijn cookies die op de computer, tablet of telefoon van websitebezoekers worden opgeslagen, zodat allerlei gegevens over hun gebruiksgedrag kunnen worden vastgelegd en hun surfgedrag kan worden gevolgd.²¹ Bij volgende bezoeken kan de gebruiker dan worden herkend, zodat het informatieaanbod op hem of haar kan worden afgestemd.²² Ook derden kunnen cookies of soortgelijke bestanden plaatsen.

De grootschalige verzameling van gebruikersdata vormt inmiddels een ernstige bedreiging voor de persoonlijke levenssfeer van individuen. Het gaat daarbij al lang niet meer om kleine irritaties, zoals reclames voor rode laarzen die nog wekenlang na een zoektocht naar dergelijk schoeisel overal online worden getoond. De gegevens die worden verzameld, betreffen namelijk ook zeer persoonlijke zaken, zoals medisch ongemak, problemen in de psychische of relationele sfeer, seksuele geaardheid, of geldproblemen. Mensen zoeken via internet juist naar informatie over zaken die ze niet graag naar

18 Zuiderveen Borgesius, 273.

19 Dommering, *Het verschil van mening*, 48.

20 Dommering, 530-532, Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 88-95.

21 [https://nl.wikipedia.org/wiki/Cookie_\(internet\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Cookie_(internet)).

22 Zuiderveen Borgesius, *Improving privacy protection*, 33-80.

buiten brengen.²³ Verkregen data kunnen worden doorverkocht en data uit geheel verschillende bronnen kunnen worden gecombineerd tot gebruikersprofielen.²⁴ Zo kan op basis van het zoekgedrag van een individu een beeld worden gevormd van zijn of haar persoonlijke voorkeuren, waaronder begrepen religieuze overtuigingen en politieke voorkeuren.²⁵ Dat leidt niet alleen tot gepersonaliseerde advertenties, maar ook kunnen nieuws- en andere berichten enkel worden getoond aan mensen met bepaalde profielkenmerken, met ‘filterbubbels’ of zelfs beïnvloeding van de keuzes van mensen tot gevolg.²⁶

Op grond van nationale en internationale regelgeving moeten consumenten toestemming verlenen voor het gebruik van hun persoonsgegevens.²⁷ Een gebruiker moet bijvoorbeeld een mededeling op een website wegklicken, of er staat ergens op een pagina een mededeling dat verder gebruik van de website wordt uitgelegd als instemming met de gebruiksvoorwaarden. De gestelde voorwaarden zijn gewoonlijk lang en bovendien onduidelijk geformuleerd. Zonder instemming met verwerking van persoonsgegevens kan vaak geen gebruik worden gemaakt van een dienst. De meeste mensen klikken dus op ‘accepteren’ zonder te weten waarmee ze instemmen.²⁸ Bovendien vertrouwen veel mensen erop, dat het accepteren van dit soort voorwaarden onschuldig is.²⁹

Allerlei ‘techbedrijven’ zoals Google en Facebook kunnen zo effectief gebruikers overal over het internet volgen. Individuen hebben geen controle en zeggenschap meer over hun persoonlijke informatie.³⁰ Het blijft voor consumenten namelijk onduidelijk welke informatie over hen wordt verzameld, hoe deze wordt gebruikt en met wie deze wordt gedeeld.³¹ Zelfs als mensen dat wel

23 Stephens-Davidowitz, *Everybody Lies*, 46-81.

24 Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 28-29.

25 Martijn en Tokmetzis, 122 en Stephens-Davidowitz, *Everybody Lies*, 46-81.

26 Howe en Nissenbaum. "TrackMeNot," 417-418. Dommering, *Het verschil van mening*, 530-532. Becker, "Ethiek in het big data tijdperk," 675. Zuiderveen Borgesius, *Improving privacy protection*, 130 en 273.

27 Zie bijv. art. 11.7 Telecommunicatiewet en de Algemene Verordening Gegevensbescherming.

28 Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 39-41.

29 Keymolen, *Trust on the line*, 117, Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 37-38: mensen vertrouwen gemakkelijk grote bedrijven ondanks toenemende berichten over datalekken en privacyschendingen.

30 Barocas en Nissenbaum, "Big Data's End Run," 52-53 en 107. Zuiderveen Borgesius, *Improving privacy protection*, 115-119.

31 Zuiderveen Borgesius, 130 en 273. Het is mogelijk dat op deze wijze ook data van derden worden verwerkt: als een van mijn contacten bijvoorbeeld aan Whatsapp toegang geeft tot zijn contactenlijst en ik sta er in, worden mijn gegevens ook door Whatsapp verwerkt, zonder dat ik daarvoor toestemming heb verleend. Het

zouden weten en toestemming zouden geven voor de verwerking van hun data, hebben ze nog geen inzicht in de gevolgen.³² Zo zijn er veel bedrijven betrokken bij het verwerken van persoonsgegevens en zijn de onderliggende gegevensstromen totaal ondoorzichtig.³³

Hoe meer gegevens over het gedrag van gebruikers op internet verzameld worden, hoe meer de persoonlijke levenssfeer van individuen wordt bedreigd. Sterk verbeterde *data mining* technieken maken het immers mogelijk om in enorme hoeveelheden data persoonlijke informatie te vinden en te combineren tot profielen.³⁴ Hoewel dataverwerking volledig geautomatiseerd verloopt en onze data dus enkel door machines verwerkt worden, kunnen gegevens wel door mensen uit databanken worden gehaald en bekeken. Ook daarom kan verwerking van data door computers tot ernstige privacyinbreuken leiden. Op basis van deze gegevens worden voorts beslissingen genomen: enkel op basis van hun profiel kunnen mensen bijvoorbeeld worden ingedeeld in een bepaalde sociale klasse, met mogelijk (oneerlijke) discriminatie tot gevolg.³⁵

Deze situatieschets sluit aan bij een aantal kenmerken die Becker noemt van digitale media.³⁶ Becker signaleert dat in de informatiemaatschappij zaken steeds meer worden behandeld als informationele objecten.³⁷ Informatie gaat een eigen leven leiden, los van de informatiebron. Computers hebben een ijzeren geheugen en de informatie kan oneindig worden gereproduceerd. Digitaal opgeslagen informatie is door de verwerker bovendien gemakkelijk te veranderen. Informatie van uiteenlopende aard kan worden samengebracht en informatie is niet aan een plaats gebonden. Scherm en werkelijkheid vloeien zo in elkaar over en activiteiten gaan steeds meer op elkaar lijken.

De situatieschets en de kenmerken van Becker tezamen maken duidelijk dat de gevolgen van het gebruik van bepaalde informatiediensten zoals Google voor het individu niet goed te overzien zijn.

vereiste van toestemming voor verwerking van persoonsgegevens is alleen al daarom niet effectief. Zie hierover ook Becker, "Ethiek in het big data tijdperk," 677.

32 Zuiderveen Borgesius, 273: Ook als we weten met welke bedrijven onze gegevens zijn gedeeld, kunnen we nog niet voorspellen of dit leidt tot bijvoorbeeld prijsdiscriminatie of hogere kosten voor een ziektekostenverzekering.

33 Martijn en Tokmetzis, 22-32

34 Zeer illustratief is in dit verband Stephens-Davidowitz, *Everybody Lies*, 46-81.

35 Zuiderveen Borgesius, *Improving privacy protection*, 130.

36 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 90 e.v.

37 Becker, 91.

Ook is de technologie zo complex geworden dat veel systemen helemaal niet meer begrijpelijk zijn voor de meeste mensen. Tegelijkertijd zit deze technologie zo in elkaar dat begrijpen helemaal niet nodig is om haar te kunnen gebruiken. Zo komt het dat voor mensen niet inzichtelijk is hoe hun persoonlijke levenssfeer wordt geschonden. Sommige auteurs menen dat technische maatregelen aan de kant van de gegevensverwerkers (zoals *privacy by design*) dit probleem kunnen oplossen. Of zulke oplossingen nog haalbaar zijn, is echter maar zeer de vraag.³⁸ Mensen vertrouwen gemakkelijk grote bedrijven ondanks toenemende berichten over datalekken en privacyschendingen. Een voorbeeld van het onterecht grote feitelijke vertrouwen is de *privacyparadox*: mensen zijn bezorgd over hun privacy, maar dat blijkt niet uit hun handelen.³⁹ Hull wijst in dit verband op de discrepantie tussen de zorg die mensen uitspreken over hun privacy en het gebrek aan waarde dat ze daaraan daadwerkelijk hechten als ze online gemakkelijk persoonlijke gegevens weggeven in ruil voor 'laagwaardige producten'.⁴⁰ Als mensen met ongewenste gevolgen worden geconfronteerd, is het vaak al te laat, omdat het vrijwel onmogelijk is om data die beschikbaar zijn gemaakt via internet weer te laten verdwijnen.

2.2. Definitie van privacy

Er zijn veel verschillende definities van privacy. Voor het onderwerp van deze scriptie is de precieze definitie van 'privacy' niet essentieel, zolang het begrip maar een raamwerk biedt voor wat mensen als 'privésfeer' beschouwen.⁴¹ Om dat raamwerk te schetsen, noem ik nu wel een aantal bekende definities van privacy. Baanbrekend was bijvoorbeeld de juridische definitie van Warren en Brandeis uit 1890: "*the right of the individual to be let alone*".⁴² In deze definitie draait het om het recht gevrijwaard te blijven van allerlei inmenging. In artikel 8 lid 1 van het Europees verdrag van de

38 Moerel en Prins, "Privacy voor de homo digitalis," 118-119.

39 Keymolen, *Trust on the line*, 255, Hull, "Successful Failure," 91. Martijn en Tokmetzis, *Je hebt wél iets te verbergen*, 36-39 en 65-66.

40 Hull, "Successful Failure," 90-93.

41 De vraag wanneer informatie eigenlijk publiek of privaat is en of er een duidelijke grens te trekken is, zal ik dus niet uitwerken. Wel dient hier te worden opgemerkt dat door de geraadpleegde auteurs verschillende definities van privacy worden gehanteerd. Daar waar het van belang is voor een correcte weergave van de positie van een bepaalde auteur, zal een definitie dan ook worden genoemd.

42 Warren en Brandeis. "The Right to Privacy."

Rechten van de Mens wordt privacy gedefinieerd als “respect voor zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.” Op grond van artikel 10 lid 1 Grondwet heeft iedereen recht op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer.⁴³ Dit recht omvat het recht op bescherming van persoonsgegevens.⁴⁴

Gedurende meer dan honderd jaar stond privacybescherming vooral in het teken van de controle die het individu kan uitoefenen over zijn gegevens. Westin definieert privacy bijvoorbeeld als “(...) *the claim of individuals, groups, or institutions to determine for themselves when, how and to what extent information about them is communicated to others.*”⁴⁵ Dit beschermen van informatie of gegevens over een persoon, bijvoorbeeld informatie over iemands geslacht of zijn persoonlijke voorkeuren, wordt ook wel ‘informatieprivacy’ genoemd.⁴⁶ Door de convergentie van informatie die via internet optreedt, kan men zich afvragen of ‘controle over de eigen persoonsgegevens’ zoals privacy door Westin werd omschreven, nog wel de essentie van privacybescherming vormt. Becker wijst er bijvoorbeeld op dat mensen hun omgeving betekenis toekennen en fenomenen en handelingen vervolgens vanuit die betekenis tegemoet treden. De gedeelde betekeniscontext is daarom volgens Becker bepalend voor het ‘privacykarakter’ van woorden en handelingen.⁴⁷ Hij volgt hierin Nissenbaum, die al meer dan tien jaar een lans breekt voor een meer contextgerichte benadering van privacy. Zij definieert ‘privacy’ als “*a right to live in a world in which our expectations about the flow of personal information are, for the most part, met.*”⁴⁸ Bij Nissenbaum gaat het dus om onze gelegitimeerde verwachtingen over de wijze waarop persoonlijke informatie zich verspreidt. Nissenbaum noemt die verwachtingen: “(...)

43 Art 10 Gw: “1. Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer. 2 De wet stelt regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met het vastleggen en verstrekken van persoonsgegevens. 3 De wet stelt regels inzake de aanspraken van personen op kennisneming van over hen vastgelegde gegevens en van het gebruik dat daarvan wordt gemaakt, alsmede op verbetering van zodanige gegevens.”

44 In Nederland worden persoonsgegevens onder meer beschermd in de Wet Bescherming Persoonsgegevens en de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Art. 1 sub a Wbp en art. 4 sub 1 AVG: elk gegeven betreffende een geïdentificeerde of identificeerbare natuurlijke persoon. Daaronder vallen in ieder geval: naam, adres en woonplaats, geslacht, ras, levensbeschouwing of gezondheid. Zie bijv. *Kamerstukken II 1997/98*, 25 892, nr. 3, p. 10-11.

45 Westin, *Privacy and Freedom*, 7.

46 Solove, “A taxonomy of privacy”, 477-485. Zie ook Roessler, *Autonomie*, 222-228.

47 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 88.

48 Nissenbaum, *Privacy in context*, 231. Becker, 93 vertaalt dit als “het recht om in een wereld te leven waar de informatie vloeit volgens onze gelegitimeerde verwachtingen.”

expectations that are shaped not only by force of habit and convention but a general confidence in the mutual support these flows accord to key organizing principles of social life, including moral and political ones".⁴⁹ Bij het kernbegrip '*contextual integrity*' gaat ze ervan uit dat mensen de achtergronden van het handelen op betekenisniveau ervaren. De notitie 'betekenis' helpt dus om grip te krijgen op verschillen tussen de contexten.⁵⁰ Het individu heeft volgens Nissenbaum het recht om te weten hoe informatiestromen binnen de context verlopen.⁵¹

Becker geeft het voorbeeld van een opwaaiende jurk: als we iets dergelijks zien, kijken we bijvoorbeeld even weg, zodat de eigenaresse van die jurk als het ware even 'alleen' is.⁵² Als iemand toch het privédomein van de ander binnendringt, terwijl hij niet sympathiseert met die ander, is sprake van inbreuk op de privacy. Iemand breekt dan immers in vanuit zijn eigen (en dus andere) betekenis- en belangenachtergrond.⁵³ Wie bij zo iets als een opwaaiende jurk van een onbekend persoon toch kijkt, raakt dus betrokken bij zaken die hem of haar niet aangaan.⁵⁴ De vluchtigheid die kenmerkend is voor bijvoorbeeld een opwaaiende jurk gaat verloren als de scene wordt vastgelegd, bijvoorbeeld op foto of film. Door de digitale opslag van gegevens wordt een situatie als het ware losgerukt van haar oorspronkelijke context.⁵⁵ Informatie als zodanig is dus niet per se problematisch. In onze gedigitaliseerde wereld geven we dagelijks met enthousiasme allerlei informatie over onszelf weg. Wanneer informatie echter wordt losgerukt van haar oorspronkelijke context, kan de persoonlijke levenssfeer in het geding komen. Een foto op Facebook van een dronken student op een feestje is bijvoorbeeld passend als aandenken aan een gezellige avond, maar dat ligt anders wanneer een toekomstig werkgever de foto later onder ogen krijgt. De *contextual integrity* benadering geeft het individu mijns inziens meer handvatten om zijn of haar informationele privacy adequaat te beschermen dan de meer traditionele definities.

49 Nissenbaum, *Privacy in context*, 231

50 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 92: vanuit betekenissen (bijv. gezondheidsinstellingen of vriendenclub) heeft informatie een functie.

51 Nissenbaum, *Privacy in context*, 231 e.v.

52 Waarschijnlijk is het voorbeeld van Becker ontleend aan het romandebuut van Oek de Jong: *Opwaaiende zomerjurken* uit 1979.

53 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 88.

54 Becker, 88.

55 Becker, 93 e.v.

Becker levert ook kritiek op de contextuele benadering van privacy van Nissenbaum. Omdat die benadering uitgaat van bestaande contexten, kan ze volgens hem “conserverend” werken.⁵⁶ Volgens Nissenbaum kunnen opvattingen die moreel gezien ‘superieur’ zijn na verloop van tijd de contextuele normen kunnen doen verschuiven.⁵⁷ Daarom moet men zich volgens haar steeds afvragen of een nieuwe techniek de normen die in een context centraal staan, schendt, of dat de context door de nieuwe techniek beter gaat functioneren. Helaas legt Nissenbaum niet uit welke maatstaf dan kan worden gehanteerd bij het bepalen van wat superieure normen zijn. De constatering van Becker dat de *contextual integrity*-benadering conserverend werkt, lijkt mij terecht. Ik vraag mij echter af of het erg is dat de bestaande normatieve kaders langer in stand blijven. Dat technische ontwikkelingen razendsnel kunnen gaan, hoeft voor mij nog niet te betekenen dat de normatieve kaders even snel moeten meebewegen: niet alles wat mogelijk is, is per se wenselijk.⁵⁸ Als normen te gemakkelijk meebewegen met de techniek, kan bovendien een kloof ontstaan in de samenleving tussen de gebruikers van de techniek en degenen die de techniek gebruiken, omdat bij de laatste groep de aanpassing van het normatief kader minder snel zal verlopen.

Een groot voordeel van de benadering van Nissenbaum is mijns inziens dat ze inzichtelijk maakt wat nu zo problematisch is aan het op grote schaal verzamelen en verwerken van data tot gebruiksprofielen. Een definitie van privacy als *contextual integrity* sluit daarmee goed aan bij het onderwerp van deze scriptie. Toch heeft een definitie van (informatie) privacy als “het recht om in een wereld te leven waar de informatie vloeit volgens onze gelegitimeerde verwachtingen”⁵⁹ voor de jurist in mij nog wat aanscherping nodig. Daarom zal ik voor het vervolg van deze scriptie de termen ‘waar de informatie vloeit’ en ‘gelegitimeerde verwachtingen’ iets meer concretiseren. Ik definieer het recht op (informatie) privacy dan ook als: ‘het recht van het individu op beperking van de verspreiding en verwerking van informatie met betrekking tot zijn persoonlijke levenssfeer tot die samenhang die hij redelijkerwijs mag verwachten gelet op de context waarin de betreffende informatie door of over hem naar buiten gebracht is.’

56 Becker, 97.

57 Nissenbaum, *Privacy in context*, 164, ook genoemd door Becker, 97 e.v.

58 Al in 2017 werd in een krantenbericht over het eindejaarsinterview met Donald Trump gewaarschuwd voor de veranderingen in normen in de Verenigde Staten als gevolg van het presidentschap van Trump: <https://www.trouw.nl/democratie/donald-trump-sluit-het-jaar-af-met-een-interview-vol-leugens~ada023cd/>.

59 Dit is mijn vertaling van de hierboven genoemde definitie van privacy door Nissenbaum.

2.3. Waarom is regelgeving niet effectief?

Websitebezoekers hebben zelden een keuze of hun interactie met een website wordt bijgehouden door de aanbieder.⁶⁰ Dat maakt ons kwetsbaar. Ook Becker signaleert de asymmetrie tussen de “almacht van bedrijven en onwetendheid van het individu”.⁶¹ Volgens Becker zouden overheden daarom informatiestromen moeten gaan scheiden en privacyvriendelijke technieken zo nodig afdwingen. Overheden zouden bijvoorbeeld techneuten moeten stimuleren om privacyvriendelijke technologie te ontwikkelen.⁶² Tot nu toe heeft dat naar mijn mening echter te weinig effect: de mate van privacyschending met behulp van technologie is de laatste jaren eerder toe- dan afgenomen.⁶³ Hull ziet alle modellen voor ‘zelfmanagement’ van privacy in ‘*notice and consent*’-bepalingen⁶⁴ op websites juist als een teken van te weinig privacybescherming. De vraag is volgens hem juist waarom dit zelfmanagement zo’n belangrijke plaats inneemt in regelgeving over privacy.⁶⁵

Juridisch gezien blijkt het buitengewoon lastig om privacy op internet effectief te beschermen.⁶⁶ Er zijn veel tegenstrijdige belangen mee gemoeid. In die richting moet men naar mijn mening ook het antwoord op de vraag van Hull zoeken: Adequate privacybescherming kan bijvoorbeeld de handel belemmeren.⁶⁷ Ook kan privacybescherming opsporings- en surveillancewerkzaamheden in de weg staan, terwijl deze werkzaamheden in het kader van terrorismebestrijding of bestrijding van andere georganiseerde criminaliteit zeer wenselijk worden geacht.

In Nederland heeft privacyregulering vooral betrekking op het controleren van opslag en verzameling van data. Die gegevens moeten immers worden opgeslagen om diensten te leveren en/of

60 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 49.

61 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 98.

62 Becker, *Ethiek van de digitale media*, 98.

63 Dommering, *Het verschil van mening*, 570-571, Nissenbaum, “Contextual Integrity,” 221-256 en Nissenbaum, “From Preemption to circumvention,” 1374-1375.

64 Bijvoorbeeld: ‘Door het gebruik van deze website gaat u ermee akkoord dat wij gebruik maken van cookies en aanverwante technologieën. Meer informatie vindt u in ons privacystatement.’

65 Hull, “Successful Failure,” 96-97. Hij ontleent aan de latere Foucault dat privacy door dit soort praktijken juist in een neoliberale richting wordt geduwd: het gaat om het ‘vermarketen’ in plaats van het beschermen van privacy. Hierdoor worden andere wijzen van het begrijpen van privacy juist beperkt.

66 Zie bijvoorbeeld Moerel en Prins, “Privacy voor de homo digitalis,” in het bijzonder 90-91 en 123-124.

67 *Kamerstukken I*, 2014–2015, 33 902, A (gewijzigd voorstel van wet tot aanpassing van art. 11.7 van de Telecommunicatiewet, waarin wordt vereist dat gebruikers duidelijk en volledig worden geïnformeerd over het gebruik van cookies en soortgelijke bestanden).

internet te kunnen gebruiken. Inmiddels worden in elk deel van het leven data verzameld. Sommigen menen dat er daarom regelgeving nodig is die het gebruik in plaats van de opslag van gegevens reguleert.⁶⁸ Regulering van dataverzameling zou niet meer te handhaven zijn. Bovendien beperkt de bestaande regelgeving, die gericht is op doelbinding en vereiste toestemming voor de verzameling van data, de ontwikkeling van nieuwe mogelijkheden.⁶⁹ Het enkel nog reguleren van gebruik zou effectief zijn, omdat het beter zou aansluiten bij de realiteit van het gebruik van internet.⁷⁰ Mijns inziens lost het loslaten van de regelgeving over het verzamelen en de opslag van data echter geen problemen op. Wel wordt privacy er alleen maar verder door bedreigd.⁷¹ Bovendien zorgt het vrijgeven van dataverzameling voor nieuwe vragen: waar ligt bijvoorbeeld de grens tussen verzamelen en gebruik? Verwerken zit tussen verzamelen en gebruik in. Door het verzamelen van data worden bijvoorbeeld nieuwe gegevens geconstrueerd. Is dat dan nog verzamelen, of valt dat al onder gebruik?

Een meer algemeen probleem is dat internet niet beperkt is tot het grondgebied van een staat. Als een staat dus al concrete juridische maatregelen formuleert om privacy te beschermen, zijn die nauwelijks effectief buiten de landsgrenzen. De totstandkoming van verdragen en andere supranationale afspraken duurt jaren, zodat de kans groot is, dat dergelijke afspraken alweer achterhaald zijn voordat ze inwerking zijn getreden. De privacy van internetgebruikers wordt kortom bedreigd door de grootschalige verzameling en verwerking van persoonsgegevens in het algemeen en door het opstellen van gebruiksprofielen in het bijzonder, zonder dat rechtsregels burgers adequate bescherming kunnen bieden.⁷²

68 Zie bijvoorbeeld Koops, "On Decision Transparency."

69 Koops, 197.

70 Koops, 197, zoals genoemd door Nissenbaum, "Must Privacy Give Way to Use Regulation," 4.

71 Moerel en Prins, "Privacy voor de homo digitalis," 15.

72 Anders: Richards en Harzog, "Privacy's Trust Gap," 1209-1210. Zij menen dat we ondanks het lage tempo waarin wetgeving en verdragen tot stand komen, toch moeten trachten juridische oplossingen te vinden.

2.4. Hoe werkt *data obfuscation*?

2.4.1. Verschillende vormen

Er zijn vele strategieën en dus ook verschillende vormen van *data obfuscation*.⁷³ Brunton en Nissenbaum omschrijven *data obfuscation* als “(..) *the deliberate addition of ambiguous, confusing, or misleading information to interfere with surveillance and data collection*”.⁷⁴ Voorbeelden zijn het verstoren van de Duitse radar door geallieerde piloten in de Tweede Wereldoorlog met behulp van *radar chaff*, de inzet van zogenoemde Twitterbots (bijvoorbeeld in de Russische verkiezingsstrijd van 2011) en de programma's *Track me Not* en *Ad Nauseam*, die gemaakt zijn door Howe en Nissenbaum.⁷⁵ *Track Me Not* gaat ongewenste profielvorming op basis van zoekvragen bij veel gebruikte zoekmachines tegen.⁷⁶ Na installatie van de *Track me Not*-software verstuurt de computer bij het intypen van een zoekopdracht bij een zoekmachine niet alleen die zoekopdracht, maar ook vele andere zoekopdrachten met geheel andere zoektermen. *Track me Not* verstopt de eigenlijke zoekvraag dus tussen een stroom van andere zoekvragen.⁷⁷ Als iemand bijvoorbeeld 'rode laarzen' invult als zoekterm, verstuurt *Track me Not* tegelijkertijd met die term nog talloze andere termen mee, bijvoorbeeld 'Spanje', 'tuinslang' en EHBO. Zo kunnen aanbieders van zoekmachines zoals Google geen adequaat profiel meer opstellen van de voorkeuren van de betreffende gebruiker. *Ad Nauseam* is een zogenoemde *Ad Blocker*, die tevens surveillance en *profiling* door adverteerders tegengaat. Het programma zorgt ervoor dat de gebruiker geen advertenties op websites ziet. Achter de schermen klikt het programma wel op elke advertentie die de adverteerder aan de gebruiker zendt. Zo kan de

73 Omdat deze scriptie betrekking heeft op ethische vragen rondom *data obfuscation*, is de precieze methode van *data obfuscation* niet essentieel. Daarom volsta ik met een globale uitleg. Zie voor een uitgebreid overzicht van verschillende vormen van *data obfuscation*: Howe en Nissenbaum, “TrackMeNot,” 5-10, Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 45-48, 58 en Brunton en Nissenbaum, “Political and ethical perspectives,” 169-175.

74 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 1.

75 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 13-14. *Radar chaff* waren papieren zwarte strippen met aluminiumfolie erover, die zo geknipt waren dat ze zo lang waren als de helft van de golflengte van de radar. Daardoor werd het radarscherm gevuld met signalen, zodat het echte vliegtuig door de Duitsers even niet goed te zien was.

76 <https://trackmenot.io>.

77 Howe en Nissenbaum. “TrackMeNot,” 421-426.

adverteerder niet beoordelen wat nu de specifieke interesses van de gebruiker zijn en kan hij dus ook geen adequaat gebruikersprofiel opstellen.⁷⁸

2.4.2. De omstandigheden waaronder *data obfuscation* plaatsvindt

Data obfuscation zoals in de probleemstelling van deze scriptie gebeurt typisch in de context van open internet. Met 'open internet' bedoel ik hier (gedeelten van) websites die vrij toegankelijk zijn. Er is dus geen toegangscode of iets dergelijks nodig om de betreffende informatie te verkrijgen. Als iemand een webpagina wil bekijken, doet zijn computer op dat moment een verzoek aan het computersysteem van de websiteaanbieder om die informatie toe te sturen. Het computersysteem van de websiteaanbieder stuurt de gevraagde informatie vervolgens toe. De websiteaanbieder kan wel gebruiksvoorwaarden verbinden aan het gebruik van de website, maar technisch gezien is de totstandkoming van een overeenkomst over het gebruik van de website niet noodzakelijk voor het gebruik van de website. In de meeste gevallen presenteert de websiteaanbieder alleen gebruiksvoorwaarden op de website. Mijns inziens komt dan tussen partijen geen juridische overeenkomst tot stand over het gebruik van de website.⁷⁹ De bezoeker van de website is dan dus niet gebonden aan de gebruiksvoorwaarden.⁸⁰

De uitwisseling van informatie via het open internet heeft een aantal specifieke kenmerken. Ten eerste gebeurt de uitwisseling niet rechtstreeks tussen personen. Meestal bekijkt een individu informatie op een website. Daarbij verschaft hij of zij gegevens aan een organisatie of een bedrijf. De websiteaanbieder maakt voor de interactie met de websitebezoekers gebruik van een geautomatiseerd systeem. Er is dus geen persoonlijk contact met de websiteaanbieder.

78 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 26. In deze scriptie zal ik *TmN* en *Ad Nauseam* gebruiken als standaardvoorbeeld van *data obfuscation*. Juist over de ethische aspecten van deze programma's is namelijk al literatuur beschikbaar. De werking van deze programma's wordt bovendien op een voor niet-technenuten begrijpelijke wijze uitgelegd.

79 Voor een uitgebreide onderbouwing van dit standpunt, zie Boonk, *Zeker over zoeken?*, 412-416.

80 Een aantal diensten is echter zo ingericht dat websitebezoekers in een eerder stadium de toepasselijkheid van gebruiksvoorwaarden voor de site moeten hebben aanvaard. Een voorbeeld zijn de diensten die worden gebruikt via de browser Google Chrome. De zoekdienst van Google kan met die browser niet worden gebruikt zonder eerst expliciet de gebruiksvoorwaarden van Google te hebben aanvaard. Dan is er wel een overeenkomst tussen de websiteaanbieder en de bezoeker van de website. De aanwezigheid van een overeenkomst kan de verwachtingen van de websiteaanbieder over het gedrag van bezoekers beïnvloeden. In deze scriptie beperk ik mij echter tot die gevallen waarin tussen de websiteaanbieder en de websitebezoeker geen overeenkomst tot stand gekomen is.

Ten tweede is de relatie tussen de informatieaanbieder en de websitebezoeker asymmetrisch, omdat de websitebezoeker over het algemeen een consument is (die gebruikmaakt van *data obfuscation* teneinde zijn persoonsgegevens te beschermen) en de websiteaanbieder bedrijfsmatig gebruik wil maken van de verkregen gegevens. Het is daarbij vaak onduidelijk wat de websiteaanbieder precies met de verzamelde gegevens doet. Op grond van een wettelijke verplichting vermelden aanbieders weliswaar op hun website hoe ze de verzamelde gegevens verwerken en voor welke doeleinden, maar deze uitleg is voor de gewone websitebezoeker in de regel te ondoorzichtig en onbegrijpelijk om inzicht te krijgen in het gebruik van hun gegevens.⁸¹

Typisch voor contact tussen aanbieder en afnemer van informatie over open internet is ten derde dat de verzameling van gegevens door de websiteaanbieder niet rechtstreeks noodzakelijk is voor de te leveren dienst. Om aan een zoekvraag van een individu te voldoen, heeft een zoekmachine zoals Google bijvoorbeeld geen kennis over de persoonlijke omstandigheden van de zoekende nodig. Dergelijke informatie is alleen van belang voor een secundair doel dat buiten de directe transactie tussen het individu en de informatieaanbieder ligt. De informatieaanbieder kan de verkregen data over het individu vervolgens verwerken met een commercieel oogmerk en zo bijvoorbeeld een zoekdienst zoals Google financieren.

Een vierde kenmerk van de uitwisseling van informatie via het open internet is dat het gebruik van een aantal aangeboden informatiediensten zoals Google inmiddels maatschappelijk gezien noodzakelijk is. Tegelijk ontbreekt een andere wijze om te betalen voor het gebruik van deze diensten gewoonlijk. Het individu kan zich daarom niet of nauwelijks aan de verzameling van gegevens onttrekken.

2.5. Tussenconclusie

Het recht kan mijns inziens geen adequate bescherming bieden tegen grootschalige dataverzameling via internet.⁸² Het 'privacyvriendelijk' van de gebruikte technologie is tot nu toe evenmin effectief gebleken. In het tweede deel van dit hoofdstuk heb ik *data obfuscation* geïntroduceerd als voorbeeld van een methode die het individu bescherming kan bieden tegen de beschreven verregaande

81 Zie voor een voorbeeld <https://policies.google.com/terms?hl=en> .

82 Par. 2.3.

privacyinbreuken. Tegelijkertijd is een zekere mate van eerlijkheid essentieel voor een succesvolle communicatie.⁸³ *Data obfuscation* gaat echter onherroepelijk gepaard met oneerlijkheid. In de volgende hoofdstukken komt dan ook de vraag aan bod of *data obfuscation* door een individu als een vorm van liegen of misleiding te beschouwen is.

3. Oneerlijkheid, liegen en misleiding

3.1. Werkdefinitie van liegen

De constatering dat *data obfuscation* met een zekere mate van oneerlijkheid gepaard gaat, is nog te vaag om iets te zeggen over de ethische gerechtvaardigdheid ervan. Daarom ga ik eerst na wat eigenlijk moet worden verstaan onder liegen en misleiding. Vervolgens komt de vraag aan bod of *data obfuscation* als liegen of misleiding kwalificeert.

Er zijn talloze definities van misleiding en liegen. Ook over de verhouding tussen beide wordt verschillend gedacht.⁸⁴ Voor een adequate beantwoording van de probleemstelling is ten minste een werkdefinitie van liegen en misleiding nodig. Ik formuleer nu eerst een werkdefinitie van liegen. Om de standpunten van verschillende denkers over liegen en misleiding op juiste wijze weer te geven, moet ik tot op zekere hoogte ook hun definities bij die weergave betrekken.⁸⁵ In de volgende paragraaf komt misleiding aan bod.

Een veel gebruikte definitie van liegen is afkomstig van Isenberg: “*A lie is a statement made by one who does not believe it with the intention that someone else shall be led to believe it*”.⁸⁶

Deze definitie is eenvoudig en daardoor hanteerbaar. Alleen de positie van de geadresseerde is niet zo duidelijk. Mahon heeft de definitie van Isenberg aangepast om de geadresseerde te verduidelijken: “*(...) to make a believed-false statement to another person with the intention that the other person*

83 Zie hierover bijvoorbeeld (vanuit deontologisch perspectief) Shiffrin, *Speech Matters*, 2 e.v.

84 Zie ook par. 4.2.

85 De geraadpleegde auteurs hanteren verschillende definities van liegen en misleiding en de grens tussen beide. Als het van belang is voor een correcte weergave van de positie van een bepaalde auteur, noem ik zijn/haar definitie.

86 Isenberg, “Deontology and the Ethics of Lying,” 466 e.v.

*believe(s) that statement to be true.*⁸⁷ Deze definitie is mijns inziens zowel duidelijk als eenvoudig toepasbaar.⁸⁸ Daarom zal ik in het vervolg van deze scriptie deze definitie van liegen tot uitgangspunt nemen.

De definitie van Mahon stelt meer precies vier vereisten. Om te beginnen moet een persoon iets beweren (*statement condition*).⁸⁹ Het gaat hier om een talige bewering, waarbij symbolen of morsecode ook voldoen. Bok definieert liegen dan ook als “(...) *any intentionally deceptive message which is stated*”.⁹⁰

Sommige auteurs achten een uitdrukkelijke bewering overigens niet vereist. Mahon verwijst bijvoorbeeld naar Smith, die liegen definieert als “(..) *any form of behavior the function of which is to provide others with false information or to deprive them of true information*”.⁹¹ Voor liegen is in deze definitie geen *uitdrukkelijke* bewering vereist: liegen wordt gelijkgesteld met het achterhouden van informatie met de bedoeling te misleiden. Liegen is hier dus opzettelijke misleiding.

Ten tweede vereist Mahon’s definitie van liegen dat degene die de bewering doet, meent dat die bewering onwaar is (*untruthfulness condition*).⁹² Deze eis vinden we bijvoorbeeld ook terug bij Fried: “*A person lies when he asserts a proposition he believes to be false*”.⁹³ Volgens Fried liegt een persoon dus als hij een verklaring aflegt waarvan hij gelooft dat die onjuist is.⁹⁴

87 Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 1. In de tekst van Mahon ontbreekt de ‘s’ aan het eind van “believe”.

88 Bovendien hanteren veel van de hier gepresenteerde deontologische denkers definities die slechts op voor deze scriptie ondergeschikte punten van deze definitie afwijken. Shiffrin, *Speech Matters*, 18 definieert een leugen bijv. als een verklaring die een spreker niet gelooft, maar desondanks presenteert, op zo’n manier en in zo’n context dat objectief de bedoeling duidelijk wordt dat de verklaring moet worden begrepen als een weergave van de overtuiging van de spreker.

89 Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 1.1.

90 Bok, *Lying*, 14.

91 Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 1.5.1.

92 Mahon, par. 1.2. zie ook Fried, *On Right and Wrong*, 54 en Bok, *Lying*, 6, 9 en 14. Bok hanteert een enge definitie van liegen, namelijk: een intentioneel misleidende boodschap die wordt geponeerd (‘stated’).

93 Fried, *On Right and Wrong*, 55.

94 Een leugen draagt ook volgens Shiffrin, *Speech Matters*, 19 noodzakelijkerwijs een valse representatie over van de inhoud van het bewustzijn van de spreker. Daarmee sluit hij aan bij Chisholm en Feehan, “The intent to deceive,” 143-159. Fried wijst op de beïnvloeding van hun visie door Augustinus en Kant. Gevallen die Fried gerechtvaardigd liegen noemt, kwalificeren bij bijvoorbeeld Augustinus en Kant niet als liegen.

De afgelegde bewering moet ten derde tot een andere persoon worden gericht (*addressee condition*).⁹⁵ Dit mag ook een algemeen publiek zijn en kan ook gebeuren via tussenpersonen of technische middelen die zelf geen mens zijn.⁹⁶ Chisholm en Feehan menen dat het mogelijk is om te liegen tegen een robot of een dier. Ook als men niet weet of er een inbreker in huis is en roept dat men een geweer heeft, is sprake van liegen.⁹⁷

Ten vierde vereist de definitie van Mahon dat de ligende persoon de bedoeling heeft dat degene tegen wie wordt gelogen, deze bewering gelooft (*intention to deceive the addressee condition*).⁹⁸ Volgens Bok gaat het er bij liegen niet zozeer om of de boodschap onwaar is, maar of de afgelegde verklaring erop gericht was te misleiden.⁹⁹ Zodra men vertrouwen in de gegeven verklaring opwekt, is er ook naar mening van Fried al sprake van liegen. De intentionaliteit van liegen is volgens Fried rechtstreeks gekoppeld aan het onjuist-zijn van liegen.¹⁰⁰ Als je de ander uitnodigt om een verklaring te geloven, is dat geloof niet gebaseerd op bewijs dat het verklaarde waar is, maar op het vertrouwen dat de verklaring opwekt. Het maakt daarbij geen verschil op welke wijze er wordt gelogen.¹⁰¹ Het is evenmin relevant of men de ander overtuigd heeft.¹⁰² Chisholm en Feehan vinden dan ook, dat er geen sprake van een leugen door de spreker is als de toehoorder er niet gerechtvaardigd op mag vertrouwen dat de spreker een ware bewering doet.¹⁰³ Een beroepsleugenaar kan volgens hen dus niet liegen tegen mensen die hem niet vertrouwen.¹⁰⁴

Zodra voldaan is aan de genoemde vier voorwaarden (*statement, untruthfulness, addressee en intention to deceive the addressee*) is in de definitie van Mahon dus sprake van een leugen.

95 Mahon, "Definition of Lying and Deception", par. 1.3.

96 Mahon, par. 1.3.

97 Chisholm en Feehan, "The intent to deceive," 157.

98 Mahon, "Definition of Lying and Deception", par. 1.4. Carson, *Lying and Deception*, 15.

99 Bok, *Lying*, 14.

100 Fried, *On Right and Wrong*, 55.

101 Fried, 58 en 67.

102 Carson, *Lying and Deception*, 24.

103 Chisholm en Feehan, "The intent to deceive," 149 en 152.

104 Chisholm en Feehan, 153.

3.2. Werkdefinitie van misleiding

Het begrip ‘misleiding’ is lastiger af te bakenen. In het dagelijks leven zijn er allerlei situaties waarin we bewust proberen te voorkomen dat mensen dingen over ons te weten komen. We zoeken met grote regelmaat onze toevlucht tot zaken als make-up, beleefdheidsfrases, ontwijkende antwoorden of het weglaten van informatie.¹⁰⁵ In al deze gevallen proberen we een andere dan de juiste voorstelling van zaken over te brengen op de ander. Daarbij kan sprake zijn van misleiding. Niet in al deze gevallen is dergelijk gedrag echter even ernstig of laakbaar. Ook de grens tussen misleiding en liegen is niet altijd eenduidig. Kant onderscheidt liegen nadrukkelijk van andere handelingen, waarbij zijn standpunt alleen over liegen zeer absoluut is.¹⁰⁶ De meeste andere door mij geraadpleegde denkers trekken geen duidelijke scheidslijn tussen liegen en misleiding. Ik zal nu eerst trachten misleiding zo duidelijk mogelijk van liegen te onderscheiden.

Gewoonlijk wordt misleiding beschouwd als een ruimer begrip, waarvan liegen een subcategorie is.¹⁰⁷ De essentie van misleiding is dat men bij de ander een onjuiste overtuiging of voorstelling van zaken veroorzaakt. Het veroorzaken van de onjuiste overtuiging dient met opzet te gebeuren.¹⁰⁸ Het moet dus gaan om een overtuiging waarvan de veroorzaker meent dat deze onjuist is. Ook voor misleiding geeft Mahon een heldere en eenvoudig toepasbare definitie. Hij definieert misleiding (*deception*) als “(..) *to intentionally cause to have a false belief that is known or believed to be false*”.¹⁰⁹

105 Adler, “Lying, Deceiving,” 435, Carson, *Lying and Deception*, 53. Bij deze voorbeelden hebben mensen niet per definitie de bedoeling de ander een onjuiste voorstelling van zaken te geven. De make-up van transgender Nikki Tutorials geeft haar bijvoorbeeld een meer vrouwelijk uiterlijk dan zij zonder die make-up zou hebben, maar het meer vrouwelijke uiterlijk lijkt hier juist meer overeen te komen met de innerlijke staat van deze make-upartieste.

106 Zie uitgebreid par. 4.3. MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 337 noemt Kant’s belofte om niet meer over religie te schrijven, die hij zo precies formuleerde dat hij na de dood van koning Friedrich Wilhelm II toch weer over religie kon publiceren. Zie AA 7:423 (Vorrede van *Der Streit der Fakultäten*). Van Kant is bekend dat hij vond dat men niet geroepen is een onjuiste overtuiging bij de ander te corrigeren. Zie hierover Adler, “Lying, Deceiving,” 439 (hoofdtypekst en noot 10).

107 Zie bijv. Bok, *Lying*, 14, Fried, *On Right and Wrong*, 58, Kupfer, “Moral Presumption Against Lying,” 104, Wiles, “Lying: Its Inconstant Value,” 275-276. Anders: Shiffrin, *Speech Matters*, 20.

108 Zie bijvoorbeeld Carson, *Lying and Deception*, en Shiffrin, *Speech Matters*, 19. Anders: Fried, Chisholm en Feehan 1977 en Adler, “Lying, Deceiving,” 435.

109 Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 3. In dezelfde zin: Carson, *Lying and Deception*, 49. Over intentionaliteit wordt verschillend gedacht: Volgens Adler “Lying, Deceiving,” 435, Fried, *On Right and Wrong*, 58, gebeurt misleiding bijvoorbeeld niet intentioneel.

Het belangrijkste verschil met liegen in deze definitie is dat voor misleiding het gebruik van taal niet noodzakelijk is.¹¹⁰ De *statement condition* is hier dus niet van toepassing. Kant geeft het voorbeeld van het pakken van een koffer voor de ogen van een buurman om de onjuiste indruk te wekken dat je op reis gaat.¹¹¹ Het gaat hier duidelijk om het impliceren van iets dat onwaar is.

Untruthfulness is evenmin vereist voor misleiding. Men kan immers een ware bewering doen met de bedoeling de ander te misleiden, bijvoorbeeld door dubbelzinnig taalgebruik.¹¹² Voor misleiding dient daarentegen wel voldaan te zijn aan de *addressee condition*. Ik acht het ook bij misleiding mogelijk dat een uiting tot het publiek in het algemeen gericht is, of via een tussenpersoon of een computer wordt overgebracht.¹¹³ Voor misleiding geldt ten slotte ook de *intention to deceive the addressee condition*: Wie per ongeluk de ander een onjuiste voorstelling van zaken geeft, handelt in mijn ogen niet laakbaar.¹¹⁴

Er zijn ook denkers die liegen niet als subcategorie van misleiding beschouwen, zoals Carson en Shiffrin.¹¹⁵ Hoewel leugens vaak het middel zijn voor misleiding en een deel van zulke leugens daadwerkelijk misleidend is, meent Shiffrin toch dat misleiding een heel ander karakter heeft dan liegen.¹¹⁶ De kern van misleiding zit volgens haar in de misleidende indruk die een verklaring bij de *ander* achterlaat.¹¹⁷ De ander vormt zich aldus een verkeerde indruk of ontvangt bevestiging van een onjuiste overtuiging. Er is in deze visie dus een direct verband tussen de activiteit van de misleider en de onjuiste gevolgtrekking die de ander maakt.¹¹⁸ Bij een leugen gaat het er volgens haar daarentegen

110 Mahon, "Definition of Lying and Deception", par. 3, Wiles, "Lying: Its Inconstant Value," 275-276, Shiffrin, *Speech Matters*, 19-20.

111 Kant, AA:27:447. Shiffrin, *Speech Matters*, 20 heeft het voorbeeld gevonden in Heath en Schneewind, *Lectures on Ethics*, 202.

112 Mahon, "Definition of Lying and Deception", par. 3.

113 Par. 3.4.

114 In dezelfde zin bijv. Mahon, "Definition of Lying and Deception", par. 3 en Carson, *Lying and Deception*, 47-48.

115 Carson, *Lying and Deception*, 24 bestrijdt dat misleiding noodzakelijk is voor liegen. Dat geldt ook voor Shiffrin, *Speech Matters*, 20.

116 Shiffrin, *Speech Matters*, 22. In dezelfde zin O'Neil, "Lying, Trust, and Gratitude", 302-303, die leugens plaatst tegenover meer bedekte misleiding.

117 Shiffrin, *Speech Matters*, 19.

118 Shiffrin, 20.

primair om dat degene die een leugen communiceert, zijn of haar eigen bewering niet gelooft.¹¹⁹ Ook de onderliggende morele verwachtingen die misleiding moreel onjuist maken, zijn volgens Shiffrin anders dan de morele verwachtingen bij een leugen. Of bij misleiding een verwachting van de ander redelijk was, hangt volgens haar af van zaken als de inhoud van de valse indruk die wordt achtergelaten en de relatie tussen partijen. Ze hecht bij een leugen veel minder belang aan de inhoud van de onjuiste indruk die wordt verkregen.¹²⁰

Het door Shiffrin aangebrachte onderscheid past mijns inziens binnen de definitie van Mahon. In het vervolg van deze scriptie zal ik de definitie van Mahon hanteren, met de toevoeging van Shiffrin. Voor misleiding dient dus te worden voldaan aan de *addressee condition* en de *intention to deceive the addressee condition*. Uit de uitleg van Shiffrin volgt nog wel een aanvullend vereiste. De misleiding moet daadwerkelijk hebben geleid tot een onjuiste voorstelling van zaken bij de ander. De ander moet met andere woorden daadwerkelijk zijn mis-leid.

3.3. Is elke opzettelijk onjuiste voorstelling van zaken liegen of misleiding?

Brengen de genoemde werkdefinities van liegen en misleiding mee dat elke opzettelijk gepresenteerde onjuiste voorstelling van zaken liegen of misleiding is? Er is een grijs gebied tussen het niet precies kenbaar maken van de eigen intenties en bedoelingen en voorkeuren aan de ene kant en keiharde leugens of misleiding aan de andere kant.¹²¹ Het achterhouden van informatie of niet corrigeren van een onjuiste overtuiging hoeft moreel gezien niet problematisch te zijn: we zijn immers niet verplicht alles met anderen te delen.¹²² Sociale interactie vraagt waarachtigheid, maar kan ook eisen dat we soms onze overtuigingen juist niet met anderen delen.¹²³ We besluiten daarover afhankelijk van de context, het belang van de zaak en onze relatie tot anderen.¹²⁴

119 Shiffrin, 20.

120 Shiffrin, 21.

121 Carson, *Lying and Deception*, 32.

122 Carson, 56.

123 Stohr, "Keeping the Shutters Closed," 3. Zij ziet in het werk van Kant, in het bijzonder AA 27:444-448 aanwijzingen om aan te nemen dat Kant eenzelfde mening was toegeedaan.

124 Wiles, "Lying: Its Inconstant Value," 278.

Wanneer is het veroorzaken of in stand houden van een onjuiste voorstelling van zaken bij de ander moreel gezien dan problematisch en wanneer is het nog toelaatbaar? Er zit om te beginnen verschil tussen het enkele onwetend houden van de ander en het actief ervoor zorgen dat iemand een onjuiste overtuiging krijgt ten aanzien van een bepaalde situatie.¹²⁵ Zodra men actief eraan bijdraagt dat iemand een onjuiste overtuiging krijgt of behoudt, wordt naar mijn mening het domein van de misleiding betreden.¹²⁶ Daarbij speelt een rol of er bij de ander een duidelijke verwachting bestaat, bijvoorbeeld op grond van beloften.¹²⁷ Carson geeft het voorbeeld van de verkoop van een tweedehands auto die niet goed start in de kou. Hij vindt zwijgen enkel problematisch als de verkoper weet dat de koper die informatie wil hebben en in de gegeven context redelijkerwijs van hem verwacht mag worden dat hij de informatie geeft.¹²⁸ Als het gesprek er evenwel geen aanleiding toe geeft om over het niet-starten in de kou te vertellen, is volgens Carson geen sprake van misleiding, ook al wordt er informatie achtergehouden.¹²⁹ Op ons rust geen uitgebreide plicht om te voorkomen dat misverstanden ontstaan en onjuiste gevolgtrekkingen door de ander worden gemaakt.¹³⁰ Men mag echter niet zo ver gaan dat men een zorgplicht schendt om geen onjuist beeld bij de ander te veroorzaken of te versterken. Wanneer bestaat een dergelijke zorgplicht? Naar mijn mening hangt dit sterk af van de context van de gedraging en van eventuele relevante lokale gewoontes die uit die context voortvloeien.¹³¹ In specifieke situaties, zoals toneel of een grap, kunnen verklaringen volgens Shiffrin niet als leugens of misleiding kwalificeren.¹³² Bij grapjes en fictie is sprake van een 'gerechtvaardigd opgeschorte context': een communicatieve context waarin de aanname van

125 Harris, *Lying*, 4-5. Hetzelfde geldt mijns inziens voor misleiding.

126 In dezelfde zin: Carson, *Lying and Deception*, 55.

127 Carson, 56-57.

128 Carson, 54.

129 Carson, 57. Zie reeds Cicero, *On Duties*, bijvoorbeeld 118-119.

130 Shiffrin, *Speech Matters*, 23. Zie ook Kant, AA 7:423. Ook MacIntyre, "What Can We Learn from Mill and Kant," 337 noemt dit voorval.

131 In dezelfde zin Carson, *Lying and Deception*, 26-27.

132 Shiffrin, *Speech Matters*, 14-16. Daarom kwalificeert ze een leugen als een falsificatie die wordt gepresenteerd in een context die objectief gezien meebrengt dat de verklaring wél als ware representatie van de overtuigingen van de spreker wordt begrepen. Carson, *Lying and Deception*, 17 vereist voor een leugen dat de spreker bewust een valse verklaring aflegt in de context waarin hijzelf de waarheid garandeert.

waarheid als het ware is opgeschort.¹³³ Binnen een gerechtvaardigd opgeschorte context gaat men er niet van uit dat de uitingen van de spreker overeenstemmen met diens eigen overtuiging. Daarom kwalificeert volgens Shiffrin een oneerlijkheid die gepresenteerd wordt binnen zo'n gerechtvaardigd opgeschorte context *niet* als liegen of misleiding.¹³⁴ Een opgeschorte context hoeft volgens Shiffrin niet wederkerig te zijn.¹³⁵ Denkbaar is dus, dat slechts één van beide partijen een uiting mag doen die niet overeenstemt met zijn of haar innerlijke overtuiging zonder dat sprake is van liegen of misleiding.¹³⁶

3.4. Is *data obfuscation* liegen of misleiding?

Valt *data obfuscation* onder liegen of misleiding? Ter beantwoording van deze vraag neem ik de definities van Mahon als uitgangspunt inclusief de door mij aangebrachte nuance.

Voor liegen dient iets te worden verklaard met de bedoeling dat de ander gelooft dat die verklaring waar is. Meer precies dient voor liegen sprake te zijn van een talige uiting (*statement condition*), de overtuiging bij degene die de bewering doet, dat die bewering onwaar is (*untruthfulness condition*), het richten van de bewering tot een ander (*addressee condition*) en de bedoeling dat dat de ander deze bewering gelooft (*intention to deceive the addressee condition*).

De *statement condition* vormt een discussiepunt. De gebruiker van *data obfuscation* verstuurt met opzet veel irrelevante informatie naar de websiteaanbieder om een onjuiste indruk te wekken van de eigen voorkeuren. Het is afhankelijk van de voor *data obfuscation* gehanteerde methode hoe dat gebeurt. Het geautomatiseerd klikken op alle advertenties op een webpagina zoals het programma *Ad*

133 Shiffrin, 17. De context dient namelijk andere doelen, bijvoorbeeld vermaak. Dat is enkel mogelijk als men aanneemt dat in die context niet de waarheid wordt gesproken.

134 Shiffrin, 19.

135 Shiffrin, 17-18. Hoewel een gerechtvaardigd opgeschorte context meestal geldt voor alle leden van een bepaalde communicatieve context, is in bepaalde situaties de context alleen voor sommigen opgeschort. Ze geeft het voorbeeld van een patiënt die een pathologische leugenaar is. De dokter kan in veel gevallen 'meedoen' met zijn patiënt. De context is dan gerechtvaardigd opgeschort en partijen mogen er dan niet meer op vertrouwen dat hun uitingen over en weer waarachtig zijn. Soms brengen de verantwoordelijkheden van de dokter echter mee, dat hij 'uit deze opschorting' zal moeten stappen, bijvoorbeeld wanneer hij de patiënt vertelt over diens medische conditie.

136 Shiffrin, 19. Ook in de 'moordenaarcasus' ziet ze ruimte voor het aannemen van een gerechtvaardigd opgeschorte context. Sommige onjuiste voorstellingen van zaken die aan de moordenaar worden gerepresenteerd, vinden plaats binnen een dergelijke gerechtvaardigd opgeschorte context en zijn dan geen leugens.

Nausaum doet, is geen talige bewering. Met het invoeren van zoekwoorden zoals bij het programma *Track me Not* wordt daarentegen wel een uiting in natuurlijke taal gedaan. Deze talige uitingen vormen naar mijn mening desondanks geen *bewering* die wordt ingezet om een ander iets te doen geloven. Er wordt immers enkel een groot aantal irrelevante zoekwoorden verzonden. In dit soort gevallen is veeleer sprake van een andersoortige gedraging die bijdraagt aan het opzettelijk veroorzaken van een onjuiste overtuiging bij de websiteaanbieder.

Aan de *untruthfulness condition* wordt bij *data obfuscation* wel duidelijk voldaan. Het individu heeft immers de bedoeling de websiteaanbieder een onjuist beeld te geven van zijn persoonlijke interesses. Hij laat dus zijn *data obfuscationprogramma* een uiting doen aan het adres van de websiteaanbieder die niet (volledig) juist is. Wie een mechanisme voor datavertroebeling gebruikt, weet dat zijn computer ook zoekopdrachten verstuurt met betrekking tot informatie waarin hij in het geheel niet geïnteresseerd is. Het is goed mogelijk dat een deel van de zoekvragen die het *data obfuscationprogramma* aan de informatieaanbieder verstuurt, daadwerkelijk de belangstelling heeft van de informatieaanbieder. Dat geldt echter niet voor het overgrote deel van de verzonden informatie, zodat de gebruiker van *data obfuscation* bewust onjuiste informatie verspreidt. Aan de eerste twee vereisten voor liegen is dus voldaan.

Data obfuscation kan mijns inziens ook aan de *addressee condition* voldoen. Hierboven bleek immers dat liegen ook mogelijk is met behulp van technische middelen.¹³⁷ De gebruiker van *data obfuscation* vult weliswaar geen extra zoektermen in, maar maakt wel gebruik van een computerprogramma dat dat doet. Als men met Chisholm en Feehan meent dat men kan liegen tegen zoiets als een robot, is het ook geen beletsel dat de zoektermen slechts het computersysteem van de websiteaanbieder bereiken en niet rechtstreek terechtkomen bij een persoon.¹³⁸ Kan men ook liegen tegen een bedrijf in plaats van een persoon? Uiteindelijk zitten achter elk bedrijf personen die geraakt kunnen worden door een leugen. Liegen is ook mogelijk als de bewering tegen tussenpersonen wordt gedaan. Daarom denk ik dat het mogelijk is te liegen tegen een bedrijf.¹³⁹ Bovendien is het doel van

137 Par. 3.2.

138 Chisholm en Feehan, "The intent to deceive," 157.

139 Fraude (species) en bedrog (genus), bij uitstek het voorbeeld van het onjuist voorstellen van zaken, vinden aan de lopende band plaats.

data obfuscation te voorkomen dat kennis over iemands persoonlijke voorkeuren bekend wordt bij degenen die anderen. *Data obfuscation* voldoet dus ook aan dit vereiste voor liegen.

Tot slot is het de bedoeling van *data obfuscation* om informatieaanbieder om de tuin te leiden door de datastroom te vertroebelen. Daarmee is voldaan aan de voorwaarde van *intention to deceive the addressee*. *Data obfuscation* voldoet daarmee ook aan dit vierde criterium.¹⁴⁰

In hoeverre kan *data obfuscation* als misleiding worden gekwalificeerd? Daarvoor moet zijn voldaan aan de definitie van Mahon 'to intentionally cause to have a false belief that is known or believed to be false'. Hierboven werd al duidelijk dat *data obfuscation* voldoet aan de *addressee condition* en de *intention to deceive the addressee condition*. Doordat met behulp van *data obfuscation* veel meer dan de relevante informatie (zoals zoektermen of advertentieklicks) worden verzonden, krijgt de websiteaanbieder geen zicht op de werkelijke voorkeuren van de bezoeker van de website. Met *data obfuscation* wordt zo daadwerkelijk een onjuiste voorstelling van zaken bij de ander ingeplant. Ook kwalificatie als misleiding is dus mogelijk.

Als *data obfuscation* aan alle vier genoemde eisen voldoet, is sprake van liegen binnen de door mij gehanteerde definitie van Mahon. Nu het discutabel is of het verzenden van een groot aantal zoekopdrachten als bewering kan worden beschouwd, is 'liegen' niet voor alle vormen van *data obfuscation* een passende kwalificatie. Als we ruimte maken voor de context waarin *data obfuscation* plaatsvindt, zal misleiding mijns inziens een meer passende kwalificatie kunnen zijn.¹⁴¹ Deze laatste kwalificatie sluit in ieder geval goed aan bij de programma's *Track met Not en Ad Nauseam*. *Data obfuscation* behelst over het algemeen echter geen grove leugen of heel ernstige misleiding, maar bevindt zich in een grijs gebied tussen het verborgen houden van informatie en misleiding of liegen.

140 Frankfurt, *On Bullshit*, 63 en Carson, *Lying and Deception*, 59-61: Nu *data obfuscation* voldoet aan het vereiste van *intention to deceive the addressee*, is duidelijk dat de kwalificatie 'bullshit' niet past bij *data obfuscation*. Ook bij *bullshit* kunnen grote hoeveelheden informatie worden geuit zonder de bedoeling te hebben een ware uiting te doen, maar bij *bullshit* is de *intention to deceive* nadrukkelijk afwezig.

141 Zoals hierna zal blijken, is alleen binnen het denken van Kant geen ruimte voor het meewegen van de context.

3.5. Tussenconclusie

De vele definities van liegen en misleiding lopen uiteen, maar komen op een groot aantal punten toch met elkaar overeen. In het vervolg van deze scriptie hanteer ik de definities van Mahon. Hij definieert liegen als: “*to make a believed-false statement to another person with the intention that the other person believe(s) that statement to be true.*”¹⁴² *Data obfuscation* voldoet aan de meeste kenmerken van de definitie van liegen van Mahon, maar de *statement condition* geeft onduidelijkheden. Als de met *data obfuscation* gepaard gaande uitingen niet als verklaring gelden, is geen sprake van liegen.

Onder misleiding verstaat Mahon: “*to intentionally cause to have a false belief that is known or believed to be false*”.¹⁴³ Met Shiffrin meen ik dat daarbij nog van belang is dat misleiding iets bij de ander verandert, terwijl bij liegen de nadruk ligt op de activiteit van de leugenaar. Niet elke opzettelijke onjuiste voorstelling van zaken levert evenwel misleiding op: men is immers niet altijd verplicht om de ander op het juiste spoor te zetten. Daarnaast kan de context meebrengen dat er in een concreet geval geen sprake is van liegen of misleiding, bijvoorbeeld bij grapjes of in een toneelstuk.

Het hangt van de precieze vorm van *data obfuscation* af of *data obfuscation* als liegen kan worden aangemerkt. Bij het in deze scriptie gebruikte voorbeeldprogramma *Ad Nauseam* wordt beslist niet aan de *statement condition* voldaan. Bij het programma *Track me Not* is discutabel of er daadwerkelijk een talige bewering wordt gedaan. *Data obfuscation* past in dergelijke gevallen onder de definitie van misleiding. In ieder geval behelst *data obfuscation* geen grove leugen of heel ernstige misleiding, maar bevindt het zich in een grijs gebied tussen het verborgen houden of achterhouden van informatie enerzijds en misleiding of liegen anderzijds.

¹⁴² Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 1.3, zoals door mij genoemd in par. 3.1. In de tekst van Mahon ontbreekt de ‘s’ aan het eind van “*believe*”.

¹⁴³ Par. 3.2.

4. Waarom zijn liegen en misleiding verkeerd?

4.1. Inleiding

Met de vaststelling dat *data obfuscation* voldoet aan de definitie van liegen of misleiding, staat nog niet vast in hoeverre *data obfuscation* verkeerd is. Voordat die vraag kan worden beantwoord, moeten mijns inziens nog verschillende dingen worden onderzocht. Wat is er om te beginnen nu precies verkeerd aan liegen en misleiding? De door mij gehanteerde definities van liegen en misleiding zijn immers tamelijk feitelijk van aard. Deze vraag zal daarom in dit hoofdstuk worden uitgewerkt. Pas dan valt na te gaan in hoeverre dat wat verkeerd is aan liegen en misleiding daadwerkelijk optreedt bij *data obfuscation* en in hoeverre liegen en misleiding onder omstandigheden te rechtvaardigen zijn. Deze laatste twee vraagstukken komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

‘Leugen’ wordt beschouwd als een zware ethische term met een negatieve lading.¹⁴⁴ Hetzelfde geldt voor misleiding, al lijkt de negatieve connotatie iets zwakker. Waarom vinden we de waarheid spreken en de ander niet (onnodig) om de tuin leiden zo belangrijk? De deontologische en de consequentialistische traditie in de ethiek geven verschillende antwoorden op deze vraag. Heel in het kort wordt in een deontologische benadering vooral gekeken naar de intentie en motieven die ten grondslag liggen aan een handeling en wordt de juistheid van handeling los van haar eventuele effecten beschouwd. Liegen en misleiding zijn in deze visie in zichzelf verkeerd.¹⁴⁵ In een consequentialistische beoordeling zijn primair de gevolgen van de handeling van belang. Hier ligt de nadruk op de schending van vertrouwen en geloofwaardigheid die veroorzaakt wordt door liegen.¹⁴⁶

Eerst zet ik de positie van Brunton en Nissenbaum uiteen en geef ik een korte uitleg van het denken van John Stuart Mill als prototype van een consequentialistische positie. Vervolgens komt het denken van Kant aan bod als archetype van een deontologische benadering van liegen en misleiding. Daarna bespreek ik de visie van een aantal gematigde deontologische denkers op liegen en misleiding.

144 Fried, *On Right and Wrong*, 55. Mahon, “Definition of Lying and Deception”, par. 2.3.

145 MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 317 e.v.

146 MacIntyre, 317. Een reden voor het als onjuist beschouwen van liegen is dan bijvoorbeeld dat leugens tot gevolg hebben dat de ander de leugenaar niet meer kan vertrouwen, zie bijvoorbeeld Harris, *Lying*, 21-24.

4.2. Consequentialistische benadering

4.2.1. Brunton en Nissenbaum over *data obfuscation*

Volgens Brunton en Nissenbaum hangt de vraag of *data obfuscation* moreel verdedigbaar kan zijn, af van het legitiem zijn van de doeleinden en van de gevolgen van *data obfuscation*.¹⁴⁷ Eventuele oneerlijkheid als zodanig speelt in hun analyse geen rol.¹⁴⁸ Voor zover mij bekend, staan ze niet uitgebreid stil bij de vraag of liegen en misleiding door *data obfuscation* gerechtvaardigd kunnen zijn. Wel identificeren ze verschillende situaties waarin het gebruik van *data obfuscation* schade kan toebrengen aan anderen. In de eerste plaats zorgt *data obfuscation* voor verspilling van bandbreedte en capaciteit van de computersystemen van informatieaanbieders.¹⁴⁹ Zij ontvangen immers verzoeken om *data* die voor de gebruiker van *data obfuscation* grotendeels irrelevant is. Bovendien ontvangen er geen persoonsgegevens in ruil voor de verstrekte data. Ten tweede kan *data obfuscation* worden gezien als een vorm van voordeel trekken uit de bereidheid van informatieaanbieders om informatie beschikbaar te maken en diensten aan te bieden, zonder bereid te zijn om in ruil daarvoor aan hen het voordeel te verstrekken van persoonlijke gegevens.¹⁵⁰

In de derde plaats zijn er door *data obfuscation* minder mensen die data verstrekken. Daardoor worden de gegevens van anderen die niet aan *data obfuscation* doen, mogelijk vaker gebruikt dan wanneer niemand zijn data zou vertroebelen. Daardoor ondervinden die mensen meer hinder dan anders van het verwerken van hun persoonsgegevens.¹⁵¹

Ondanks de genoemde nadelen concluderen Brunton en Nissenbaum dat het gebruik van *data obfuscation* op internet gerechtvaardigd is. Belangrijke argumenten zijn dat de privacyschending door de verzameling van gegevens volgens hen ernstig is en dat alternatieven voor de bescherming van

147 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 63-64. Ze noemen daarbij het voorbeeld van radar chaff (ja) en het verspreiden van malware (nee), het beroven van een bank (nee) en het verpesten van verkiezingen (nee). Ze vinden een legitiem doel een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor *data obfuscation*.

148 Brunton en Nissenbaum, *Obfuscation*, 64.

149 Brunton en Nissenbaum, 65-66.

150 Brunton en Nissenbaum, 67. Ze spreken hier van *free riding*.

151 Brunton en Nissenbaum, 63-83. *Data obfuscation* werkt het profileren echter niet in de hand, dus het is niet duidelijk waarom door *data obfuscation* anderen die niet aan *data obfuscation* doen, meer worden belast omdat hun gegevens dan vaker gebruikt zouden worden.

privacy van het individu hier (nog) ontbreken.¹⁵² Brunton en Nissenbaum zien *data obfuscation* primair als een daad van verzet tegen onderdrukking, misbruik of dreiging. Dergelijk verzet rechtvaardigt naar hun mening kort gezegd de inzet van *data obfuscation*.¹⁵³ De schade die *data obfuscation* meebrengt, weegt in die visie niet op tegen de schadelijke gevolgen van privacyschending door grootschalige dataverzameling.¹⁵⁴

Als *data obfuscation* vrijelijk beschikbaar is voor iedereen en anderen die niet aan *data obfuscation* doen niet slechter af zijn als gevolg van het gebruik van *data obfuscation*, is er volgens Brunton en Nissenbaum geen sprake van misbruik. Dan is *data obfuscation* volgens hen niet moreel onjuist.¹⁵⁵ De vraag rijst echter of dergelijke doeleinden *data obfuscation* wel *kunnen* legitimeren. Alvorens dit vraagstuk te onderzoeken, bespreek ik eerst kort de positie van Mill.

4.2.2. Mill en de gevolgen van handelingen

Brunton en Nissenbaum hanteren in het manifest waarin ze het gebruik van *data obfuscation* verdedigen een uitgesproken consequentialistische benadering. Met die benadering treden ze in de voetsporen van John Stuart Mill. Binnen het utilitarisme, de ethische theorie van John Stuart Mill, staat het nutsprincipe centraal. De morele waarde van een handeling wordt bepaald door de mate waarin ze de verwezenlijking van het uiteindelijke doel bevordert.¹⁵⁶ Het doel is de grootste hoeveelheid geluk of genot voor de grootste hoeveelheid mensen in de samenleving te bewerkstelligen.¹⁵⁷ Het belangrijkste principe van het ethische systeem van Mill betreft niet het geluk van individuen, maar van

152 Brunton en Nissenbaum, 64.

153 Brunton en Nissenbaum, 64.

154 Brunton en Nissenbaum, 64, 80-82.

155 Brunton en Nissenbaum, 63-83. In andere gevallen is volgens hen verder onderzoek nodig.

156 Andere stromingen binnen de consequentialistische paraplu blijven buiten het bestek van deze scriptie. Het onderscheid tussen regelutilisme en handelingsutilisme werd pas in de twintigste eeuw gedefinieerd door Brandt. Mill's positie is soms handelingsutilistisch, zoals hierboven beschreven, maar kan soms ook als regelutilistisch worden gekenschetst. Voor zover Mill de individuele handeling beoordeelt, is sprake van 'handelingsutilisme'. Tegelijkertijd zoekt hij naar algemene regels die iedereen dient te volgen om het grootste geluk voor de grootste groep mensen te bewerkstelligen. Zie bijv. ook Mill, *Utilitarianism*, 276-278 waar hij zegt dat er alleen een rechtstreeks beroep op het nutsbeginsel mogelijk is. Hij gebruikt hij het principe '*maximise utility*' om het conflict tussen met elkaar strijdige regels (Mill noemt ze '*secondary principles*') op te lossen en te bepalen welke handeling moreel juist is.

157 Mill, *Utilitarianism*, 257.

de samenleving als geheel.¹⁵⁸ Dit betekent dat het geluk van het individu ondergeschikt is aan de totale som van geluk.¹⁵⁹ Op grond van dit principe zijn handelingen goed in de mate waarin ze de neiging hebben om geluk te bevorderen.¹⁶⁰

Voor Mill dienen bij de ethische evaluatie van gedrag de gevolgen van die handeling centraal te staan in plaats van de motieven.¹⁶¹ Binnen het utilitarisme is liegen toegestaan als er geen alternatief is dat betere consequenties biedt dan liegen. Dat wil echter niet zeggen dat Mill liegen of misleiding goedkeurde. Liegen gaat immers ten koste van betrouwbaarheid en geloofwaardigheid. Mill ziet betrouwbaarheid als een essentiële voorwaarde voor menselijk welbevinden en beschaving en daarom is liegen bijna altijd verkeerd.¹⁶² Toch kan geen enkele standaardregel volgens Mill toereikend zijn, tenzij ze ruimte biedt voor uitzonderingsgevallen. Hij denkt daarbij ook aan gevallen waarin het niet alleen is toegestaan om te liegen, maar waarin liegen zelfs een plicht is.¹⁶³

Ondanks Mill's strenge stellingname ten aanzien van liegen, is er toch nog een probleem: In gevallen waarin liegen alles afwegend een gelijke hoeveelheid positieve gevolgen heeft als niet liegen, lijkt er bij consequente toepassing van zijn theorie geen ruimte voor een voorkeur voor niet-liegen.¹⁶⁴ Een dergelijke benadering wringt met de hierboven genoemde intuïtie dat liegen en misleiding verkeerd zijn. Dat roept de vraag op, of er inderdaad iets is dat inherent verkeerd is aan liegen en misleiding. Zo ja, waarin zit het verkeerde dan precies?

158 Mill, 268.

159 Mill, 34: Deze 'totale som geluk' moet worden berekend.

160 Mill, 257.

161 Mill, 254-255.

162 Mill, 274, ook genoemd door Carson, *Lying and Deception*, 96.

163 Mill, 275-276, ook genoemd door MacIntyre, "What Can We Learn from Mill and Kant," 326-327.

164 Carson, *Lying and Deception*, 24.

4.3. De positie van Kant: plicht tot spreken van de waarheid

4.3.1. Inleiding

Kant staat in een lange traditie van denkers die vinden dat liegen nooit is toegestaan.¹⁶⁵ De Kantiaanse benadering past bij de algemene intuïtie dat we verplicht zijn de waarheid te spreken, althans geen onwaarheden te presenteren. De bezwaren van Kant tegen liegen zijn op verschillende plaatsen in zijn werk terug te vinden. In deze paragraaf komen bezwaren tegen liegen aan bod uit (fragmenten van) drie werken van Kant aan bod: de *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, de *Metaphysik der Sitten* en *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen*.¹⁶⁶ Over misleiding (anders dan misleiding door liegen), is Kant veel minder duidelijk. Hij zegt dat het enkel mijn plicht is om de waarheid te verklaren. De verantwoordelijkheid voor onjuiste gevolgtrekkingen door de ander ligt volgens hem bij die ander. Hij vond dat men niet geroepen is een onjuiste overtuiging bij de ander te corrigeren. Toch volgt uit de hierna te bespreken categorische imperatief dat ook misleiding niet is toegestaan.

4.3.2. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten

De belangrijkste vindplaats voor de ethische bezwaren van Kant tegen liegen is de *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. In dit werk formuleert Kant de categorische imperatief als leidend principe ter beantwoording van de vraag 'hoe moet ik handelen?' Het uitgangspunt voor de morele theorie van Kant is de menselijke autonomie.¹⁶⁷ Voor Kant betekent autonomie dat de mens gebonden is aan morele principes die men zichzelf heeft opgelegd. Men is met andere woorden vrij, omdat en wanneer men zichzelf de wet stelt. Dit mensbeeld gaat vooraf aan de keuzes die de mens maakt. Een goede

165 Zie bijv. Augustinus, zoals genoemd door Fried, *On Right and Wrong*, 60 en Thomas van Aquino, genoemd door Bok, *Lying*, 36.

166 Omdat de ruimte in deze scriptie beperkt is, zijn mijn opmerkingen over de positie van Kant noodzakelijkerwijs beknopt. Ook de genoemde vindplaatsen zijn slechts een selectie. Naast de drie genoemde werken zijn ook opmerkingen over liegen en misleiding te vinden in de door zijn studenten samengestelde collegeaantekeningen van Kant. De voor dit onderwerp relevante aantekeningen zijn in band 27 van de *Gesammelte Schriften* opgenomen. Engelstalige auteurs maken gebruik van vertalingen van deze aantekeningen (*Lectures on Ethics*). Nu het gaat om door derden gemaakte aantekeningen, is het niet zeker of de in die werken opgenomen stellingen daadwerkelijk precies zo door Kant zijn ingenomen. Daarom verwijs ik zo weinig mogelijk naar de *Lectures on Ethics*.

167 Johnson en Cureton, "Kant's Moral Philosophy," par. 1.

wil (een wil waarvan de beslissingen volledig worden bepaald door de morele wet) is het enige dat volgens Kant onbepaald goed is.¹⁶⁸ Voor mensen voelt deze wet als beperking van hun natuurlijke neigingen. Daarom zijn morele wetten geformuleerd als plichten en imperatieven. Aan de hand van de noties van goede wil en plicht vindt Kant een hoogste principe, een plicht die in alle gevallen geldt. Die plicht noemt hij de categorische imperatief.¹⁶⁹ Mertens zet overtuigend uiteen dat de imperatief daadwerkelijk categorisch is en dat er geen uitzonderingen zijn.¹⁷⁰

Kant verwoordt de categorische imperatief op drie manieren: als universele wet, als het niet louter als middel gebruiken van de ander en als 'rijk der doelen'.¹⁷¹ Het gaat om drie verschillende verwoordingen van dezelfde imperatief.¹⁷² Elk van de drie verwoordingen dient te worden geïnterpreteerd en aangevuld door de andere twee formuleringen.¹⁷³ Voor het onderwerp van deze scriptie zijn vooral de eerste twee formuleringen van de categorische imperatief van belang. De eerste formulering is naar mijn mening het belangrijkste.¹⁷⁴ Deze formulering is als volgt: "(..) *handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, daß sie ein allgemeines Gesetz werde.*"¹⁷⁵

Ik moet dus altijd zo handelen dat ik kan willen dat de maxime van mijn handelen tot universele wet verheven wordt. Een maxime is een algemeen subjectief principe dat een bepaalde handeling voorschrijft, zoals 'houd je aan je belofte'.¹⁷⁶ Een goed mens handelt volgens Kant niet alleen op basis

168 Kant, AA 4:394.

169 Kant, AA 4:393-397: Mijn rationaliteit (de wet van de rede) is de voorwaarde voor een op zichzelf goede wil, die voor alles gaat en niet kwaadaardig kan worden. Een handeling is moreel goed als die volgt uit een goede wil.

170 Mertens, "On Kant's Duty to speak the truth," 32.

171 Kant, AA 4:421-434.

172 Mertens, "On Kant's Duty to speak the truth," 32 met verwijzing naar Kant, AA 4:421 en AA 4:436-37.

173 Kant, AA 4:431 en 433. Zie bijv. MacIntyre, "What Can We Learn from Mill and Kant," 340.

174 Een aanwijzing voor het primaat van de eerste verwoording vindt men in de *Metaphysik der Sitten*. Hier herhaalt Kant de eerste formulering van de categorische imperatief uit de *Grundlegung*: Kant, AA 6:226: „*Der oberste Grundsatz der Sittenlehre ist also: handle nach einer Maxime, die zugleich als allgemeines Gesetz gelten kann. - jede Maxime, die sich hierzu nicht qualifiziert, ist der Moral zuwider.*“ Deze zienswijze wordt door de volgende passage uit de *Kritik der Praktischen Vernunft* ondersteund: Kant, AA 5:69: „*Die Regel der Urtheilskraft unter Gesetzen der reinen praktischen Vernunft ist diese: Frage dich selbst, ob die Handlung, die du vorhast, wenn sie nach einem Gesetze der Natur, von der du selbst ein Theil wärest, geschehen sollte, sie du wohl als durch deinen Willen möglich ansehen könntest*“

175 Kant, AA 4:421.

176 Een maxime kan een universele natuurwet worden als het mogelijk is dat alle mensen altijd volgens dit maxime handelen.

van de maxime dat hij graag een bepaald doel wil bereiken, of om te doen waartoe iemand een bepaalde neiging heeft, maar om zijn plicht te doen, wat die plicht dan ook is.¹⁷⁷ Voor Kant heeft een handeling alleen morele waarde als ze gedaan wordt vanuit en omwille van de plicht.¹⁷⁸ Daarom krijgt een handeling die wordt gedaan uit plicht, haar morele waarde uit een formele maxime, dus een maxime die onafhankelijk is van het gewenste doel dat de ander probeert te bereiken. Een maxime kan volgens Kant niet volgen uit empirie. De regel en de richting voor gedrag zitten volledig in de rede. Daarom wordt bij Kant het schadelijke aan liegen niet afgeleid uit de schadelijke gevolgen, maar als schending van de norm.

Kant onderscheidt vier soorten plichten, te weten: volkomen plichten ten opzichte van onszelf (1), volkomen plichten ten opzichte van anderen (2), onvolkomen plichten ten opzichte van onszelf (3) onvolkomen plichten ten opzichte van anderen (4). Anders dan volkomen plichten vragen onvolkomen plichten om interpretatie en toepassing. Volgens Kant is het een volkomen plicht om geen belofte te doen als je er niet aan kunt houden.¹⁷⁹ Hij geeft het voorbeeld van iemand die geld wil lenen, terwijl hij weet dat hij zijn belofte om het geld terug te betalen niet kan nakomen. Als ik van mening was dat die maxime tot wet verheven zou kunnen worden, zou ik immers vinden dat iedereen valse beloften zou mogen doen. Zo wordt zowel het beloven zelf als het te bereiken doel onmogelijk gemaakt: niemand zou een belofte dan meer geloven.¹⁸⁰ Uit dit voorbeeld blijkt al dat de eerste formulering van de categorische imperatief ons de plicht oplegt om eerlijkheid te betrachten. Het niet respecteren van de waarheid betekent dat men zichzelf niet als rationeel wezen respecteert. Kant veroordeelt liegen dan ook op ongekwalficeerde en onvoorwaardelijke wijze. Er is dus geen rechtvaardiging voor liegen

177 Kant, AA 4:412. Handelen uit plicht is handelen "uit achting voor de wet". Daarmee is de maxime van plicht een formeel en geen materieel maxime: het heeft niet enkel betrekking op de resultaten. Zie Paton, *The Categorical Imperative*, 52.

178 Kant, AA 4:400 en Paton, 62-63 en 68. In het algemeen verricht de mens een handeling niet uit plicht, maar uit neiging: men heeft bijv. honger, dus gaat iets eten. Handelingen uit neiging zijn echter niet autonoom. Het verschil met neigingen zit er in dat men ten aanzien van objecten weliswaar een neiging hebben, maar het is onmogelijk er achting voor te tonen. Plicht is door de rede zelf ingegeven, en dus autonoom.

179 Kant, AA 7:390: Paton, *The Categorical Imperative*, 15: imperfecte plichten kunnen wel worden beperkt door andere imperfecte plichten. Een onvoorwaardelijke plicht gaat echter voor op alle andere plichten.

180 Kant, AA 4:422. Daarbij komt, dat een dergelijk maxime voortvloeit uit gedachten over de gevolgen van de handeling: AA 4:402-403. Zie voorts AA 4:429-430. Zie ook Korsgaard, "The right to lie," 332.

mogelijk.¹⁸¹ De enige mogelijkheid waarop je een uitzondering zou kunnen maken, is door een complex van gedragingen niet als liegen te kwalificeren.

Het verbod op liegen kan nog op een andere wijze worden aangetoond dan met louter het vereiste van universaliteit uit de eerste formulering van de categorische imperatief.¹⁸² Ook uit de tweede formulering van de categorische imperatief volgt dat liegen en misleiding niet zijn toegestaan: *“Handle so, dass du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchst.”*¹⁸³ Liegen en misleiding zijn volgens Kant dus verkeerd, omdat ze het principe schenden dat men een ander niet moet behandelen op een zodanige wijze dat hij er niet mee kan instemmen. De ander kan er onmogelijk in toestemmen om het object te zijn van leugens of misleiding.¹⁸⁴ De vraag of de ander kan instemmen met mijn gedrag kan als (een) criterium dienen om te beoordelen of ik de ander slechts als een middel gebruik. Dan respecteer je de autonomie van de ander niet. Mensen kunnen niet instemmen met een bepaalde manier van gedragen als ze geen keuze hebben gekregen om dat wel of niet te doen.¹⁸⁵

Op grond van de derde formulering van de categorische imperatief (ook wel die van het rijk der doelen genoemd) dient men te handelen alsof men wetgever is van universele wetten van een ‘koninkrijk’ waaraan alle rationele subjecten dienen te gehoorzamen: *“Das vernünftige Wesen muß sich jederzeit als gesetzgebend in einem durch Freiheit des Willens möglichen Reiche der Zwecke betrachten (...) Diese Gesetzgebung muß aber in jedem vernünftigen Wesen selbst angetroffen werden und aus seinem Willen entspringen können, dessen Princip also ist: keine Handlung nach einer andern Maxime zu thun, als so, daß es auch mit ihr bestehen könne, daß sie ein allgemeines Gesetz sei, und also nur so, daß der Wille durch seine Maxime sich selbst zugleich als allgemein gesetzgebend betrachten könne.”*¹⁸⁶

181 Zie ook Fried, *On Right and Wrong*, 71 en MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 349.

182 Zie ook MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 339.

183 Kant, AA 4:429.

184 Kant, AA 4:429-430: *„Denn der, den ich durch ein solches Versprechen zu meinen Absichten brauchen will, kann unmöglich in meine Art, gegen ihn zu verfahren, einstimmen und also selbst den Zweck dieser Handlung enthalten.“* Zie ook Carson, *Lying and Deception*, 71 en Korsgaard, “The right to lie,” 331.

185 Korsgaard, “The right to lie,” 332 e.v.

186 Kant, AA 4:434.

De strekking van deze formulering lijkt op de eerste verwoording: iedereen dient immers zo te handelen dat je kunt willen dat iedereen dezelfde maxims volgt als jij.¹⁸⁷

4.3.3. Metaphysik der Sitten

In de *Metaphysik der Sitten* introduceert Kant een onderscheid tussen ethische plichten en rechtsplichten. Rechtsplichten brengen een rechtens afdwingbare plicht voort. Bij ethische plichten ligt de afdwingbaarheid daarentegen bij de handelende zelf. Men kan dus niet rechtens worden gedwongen tot het vervullen van een ethische plicht.¹⁸⁸ Kant meent dat liegen soms rechtsplichten en soms ethische plichten schendt.¹⁸⁹ Hij onderscheidt dus tussen liegen in juridische zin en liegen in ethische zin. Liegen in juridische zin is alleen een leugen als andermans rechten geschonden worden.¹⁹⁰ Liegen in ethische zin is het afleggen van een opzettelijk onware verklaring die voorgeeft een uiting van iemands gedachten te zijn en bedoeld is een ander te misleiden.¹⁹¹ Deze definitie bevat dus het vereiste van een intentionele verklaring waarvan de leugenaar gelooft dat deze onjuist is. Over liegen in ethische zin schrijft Kant in de *Metaphysik der Sitten*: „Die größte Verletzung der Pflicht des Menschen gegen sich selbst, bloß als moralisches Wesen betrachtet (die Menschheit in seiner Person), ist das Widerspiel der Wahrhaftigkeit: die Lüge.“¹⁹²

De leugen in ethische zin is zelfs verkeerd als anderen er geen schade van ondervinden: „Die Lüge (in der ethischen Bedeutung des Worts), als vorsätzliche Unwahrheit überhaupt, bedarf es auch nicht anderen schädlich zu sein, um für verwerflich erklärt zu werden; denn da wäre sie Verletzung Rechte Anderer. Es kann auch bloss Leichtsin, oder gar Gutmüthigkeit die Ursache davon sein, ja selbst ein wirklich guter Zweck dadurch werden, so ist doch die Art ihm nachzugehen durch die bloße Form ein Verbrechen des Menschen an seiner eigenen Person und eine Nichtswürdigkeit, die den Menschen in

187 Kant, AA 4:434. Voor het onderwerp van deze scriptie is de verhouding tussen de eerste en derde formulering niet van belang, zodat ik deze niet verder bespreek.

188 Kant, AA 6: 383: Anders zou hij moreel niet vrij zijn in zijn handelen.

189 Carson, *Lying and Deception*, 71.

190 Kant, AA 6:429, zoals toegelicht door Carson, 72.

191 Carson, 72.

192 Kant, AA 6:429.

*seinen eigenen Augen verächtlich machen muß.*¹⁹³ De plicht om de waarheid te spreken, brengt evenwel geen plicht mee om de ander precies te zeggen wat men denkt. In de *Metaphysik der Sitten* zegt Kant bijvoorbeeld ook dat het onze plicht is om niet zonder respect over de ander te spreken.¹⁹⁴ Stohr destilleert daaruit een plicht tot 'gereserveerdheid'.¹⁹⁵ Uit het respect voor mijn medemensen als rationeel handelende wezens volgt de plicht om onaangename dingen die ik over anderen denk, niet te communiceren.¹⁹⁶ Mijn eigen tekortkomingen dien ik evenmin voor het voetlicht te brengen, aldus Stohr.¹⁹⁷ Wanneer ik bijvoorbeeld dronken in de openbaarheid treed of mij anderszins op een compromitterende wijze gedraag, ga ik in tegen mijn eigen waardigheid. Ook toon ik op dergelijke wijze geen achting voor de mensheid als geheel.¹⁹⁸

4.3.4. Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen

De rechtsplicht inhoudende een verbod op liegen is bij Kant nog sterker dan bij ethische plichten.¹⁹⁹ Hoewel deze scriptie betrekking heeft op liegen als ethische plicht, besteed ik toch kort aandacht aan deze rechtsplicht. Veel gematigd deontologische denkers trachten zich namelijk tot dit standpunt van Kant te verhouden.²⁰⁰ Het in veel literatuur over liegen aangehaalde werk *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen* bevat nadrukkelijk het verbod op liegen als rechtsplicht: „*Es ist also ein heiliges, unbedingt gebietendes, durch keine Konvenienzen einzuschränkendes Vernunftgebot; in allen Erklärungen wahrhaft (ehrlich) zu sein.*“²⁰¹ Het standpunt van Kant is een reactie op een artikel van de Franse denker Benjamin Constant, die scherpe kritiek had geuit op het (volgens hem) door

193 Kant, AA 6:430.

194 Kant, AA 6:463.

195 Stohr, "Keeping the Shutters Closed," 3. Ze verwijst in dit verband meermaals naar de Kant, *Lectures on Ethics* in de vertaling van Infield, 224-225. Ik had naast de oorspronkelijke tekst slechts de vertaling van Heath en Schneewind tot mijn beschikking: Kant, AA 27:447. Zie ook Mahon, "Kant on lies, candour and reticence," 102.

196 Stohr, 3. Zie ook 16, met verwijzing naar AA 6:466.

197 Stohr, 3-5.

198 Stohr, 5-6. Ze verwijst onder meer naar AA 6:427.

199 Zie bijv. Carson, *Lying and Deception*, 72.

200 Zie bijv. Adler, "Lying, Deceiving," Bok, *Lying*, Isenberg, "Deontology and the Ethics of Lying," Carson, *Lying and Deception*, Shiffrin, *Speech Matters*.

201 Kant, AA 8:427.

Kant verdedigde principe dat liegen altijd verkeerd is.²⁰² Een zodanig fundamentele stellingname zou immers ook betekenen dat het verkeerd zou zijn om te liegen tegen een moordenaar die aan de deur staat en die op zoek is naar een vriend van je en die vraagt of hij in het huis is. Constant verzet zich tegen de zienswijze van Kant, omdat het zou betekenen dat het zelfs niet toegestaan is te liegen tegen een moordenaar die ons vraagt of onze vriend die hij achterna zit zich in ons huis heeft verstoppt.²⁰³ Constant meent dat men geen plicht heeft om de waarheid te vertellen tegen mensen die het recht op onze eerlijkheid hebben verspeeld. Men is in een dergelijk geval zelfs moreel verplicht te liegen. Liegen om iemands leven te redden is volgens onze intuïtie moreel gerechtvaardigd. De reactie van Kant op Constant is echter als volgt: *“Wahrhaftigkeit in Aussagen, die man nicht umgehen kann, ist formale Pflicht des Menschen gegen jeden, es mag ihm oder einem andern daraus auch noch so großer Nachtheil erwachsen; und ob ich zwar dem, welcher mich ungerechterweise zur Aussage nöthigt, nicht Unrecht thue, wenn ich sie verfälsche, so thue ich doch durch eine solche Verfälschung, die darum auch (obzwar nicht im Sinn des Juristen) Lüge genannt werden kann, im wesentlichsten Stücke der Pflicht überhaupt Unrecht: d. i. ich mache, so viel an mir ist, daß Aussagen (Declarationen) überhaupt keinen Glauben finden, mithin auch alle Rechte, die auf Verträgen gegründet werden, wegfallen und ihre Kraft einbüßen; welches ein Unrecht ist, das der Menschheit überhaupt zugefügt wird.”*²⁰⁴ In geen enkele situatie of voor geen enkel doel mag men volgens Kant liegen, zelfs niet tegen een potentiële moordenaar. Wie toch een leugen vertelt, is bovendien verantwoordelijk voor alle consequenties die daaruit voortvloeien. Waarom acht Kant de plicht tot eerlijkheid zo hoog? Volgens Mertens is Kants positie ten aanzien van liegen noodzakelijk binnen zijn rechtsfilosofie. Voor Kant is eerlijkheid een noodzakelijke voorwaarde voor een functionerende soevereine staat. De rechtsplicht tot niet liegen is veel sterker dan andere perfecte of volkomen plichten, zoals de plicht andermans leven te respecteren.²⁰⁵ Eerlijkheid is een perfecte plicht die

202 Vuillemin “On Lying: Kant and Benjamin Constant,” 413-414. In zijn reconstructie van de polemiek tussen Kant en Constant laat Vuillemin zien dat het overigens niet evident is dat Kant op dat moment inderdaad al had beargumenteerd. Zie hierover ook Paton, “An alleged right to lie,” 4-6.

203 Shiffrin, *Speech Matters*, 5.

204 Kant, AA 8:426.

205 Vgl. Kant, AA: 6:395. Het is bijvoorbeeld mijn onvolkomen plicht om het geluk van anderen en mijzelf te bevorderen en mijzelf te verbeteren, maar het is niet altijd duidelijk wat je zou moeten doen om andermans geluk te verbeteren. Bij *wide duties* komt het dus op beoordeling aan.

onvoorwaardelijk is,²⁰⁶ omdat het een noodzakelijke voorwaarde voor een *'juridical state'* waarin het recht op vrijheid wordt getransformeerd in een bundel van positieve rechten waaronder het recht op leven.²⁰⁷

4.4. Gematigd deontologische denkers

4.4.1. Liegen als inherent negatief

De deontologische positie omtrent liegen stelt kort samengevat dat er een constante en inherente onjuistheid is aan liegen zelf, dus los van eventuele consequenties. Wanneer men een concreet geval gaat beoordelen, stuit men echter op een praktisch probleem: De categorische imperatief biedt geen mogelijkheid om concrete gevallen te evalueren, maar geeft aan rationeel handelende personen enkel de instructie niet te liegen.²⁰⁸ Liegen gebeurt echter nooit buiten een context: er is altijd een specifiek persoon met een bepaald karakter en bedoeling in een concrete situatie.²⁰⁹ Buiten de ideale theorie zoals van Kant kan een deontologische benadering toch passend zijn.²¹⁰ Meer gematigd deontologische denkers, zoals Fried, Kupfer, Bok en Shiffrin, leggen bij de ethische waardering van handelingen net als Kant de nadruk op de intentie en motieven, maar ze houden ook de mogelijkheid open dat liegen in uitzonderingsgevallen gerechtvaardigd kan zijn.

Een goed mens liegt volgens Fried niet.²¹¹ Om het primaat van waarheidspreken te benadrukken, hanteert Bok bijvoorbeeld het principe van waarachtigheid: Behoudens bijzondere omstandigheden zijn waarheidsgetrouwe uitspraken te verkiezen boven leugens.²¹² Liegen vereist bovendien uitleg, terwijl waarheid dat gewoonlijk niet doet. Bok bestrijdt ook zogenoemde *white lies*, omdat juist dergelijke leugentjes om bestwil (zoals placebo's) het vertrouwen in de wederzijdse communicatie

206 Kant, AA 8:427 en 429.

207 Mertens, "On Kant's Duty to speak the truth," 39-43.

208 Fried, *On Right and Wrong*, 59.

209 Wiles, "Lying: Its Inconstant Value," 279-280, Isenberg, "Deontology and the Ethics of Lying," 472-478.

210 Shiffrin, *Speech Matters*, 1.

211 Fried, *On Right and Wrong*, 54 en 64.

212 Bok, *Lying*, 32-33.

kunnen schenden.²¹³ Een leugentje om bestwil om de gevoelens van de ander te sparen, acht ze nog net acceptabel, maar alleen als laatste redmiddel.²¹⁴

Volgens Shiffrin is een verbod op liegen de basis voor het vertrouwen over en weer in de interactie tussen mensen en dus de smeerolie voor de samenleving.²¹⁵ Het vertrekpunt van Shiffrin is de wederzijdse afhankelijkheid van mensen.²¹⁶ In navolging van Kant benadrukt ze het belang van waarachtige communicatie.²¹⁷ Moreel handelen is een kwestie van samenwerking tussen mensen. Om met elkaar te kunnen samenleven en samenwerken, moeten we de ander wel kunnen begrijpen. We kunnen niet in elkaars hoofd kijken en zijn voor de communicatie afhankelijk dus van wat anderen ons precies vertellen over hun innerlijke staat.²¹⁸ Een juiste maxime toont volgens Shiffrin respect voor onze collectieve belangen en onze collectieve plicht om betrouwbare communicatiekanalen open te houden. Een strikt verbod op liegen is dus nodig om de betrouwbaarheid en waarachtigheid van intermenselijke communicatie te beschermen.²¹⁹ Meer precies dien je volgens Shiffrin te geloven wat je communiceert en moeite te doen om precies te zijn in wat je overbrengt.²²⁰

Hoewel de hierboven genoemde auteurs verschillende redenen geven voor hun positie, zijn ze desalniettemin eensgezind in hun kwalificatie van liegen als inherent negatief.

4.4.2. Waarom is liegen verkeerd?

Wat is er precies verkeerd aan liegen? Er kunnen naast strijd met de categorische imperatief vier andere redenen worden aangevoerd voor de inherente morele onjuistheid van liegen. Ten eerste leidt

213 Bok, 66-67. In dezelfde zin Harris, *Lying*, 12-28.

214 Bok, 76.

215 In het contractenrecht wordt bijv. groot belang gehecht aan *pacta sunt servanda* (afsprake is afspraak).

216 Shiffrin, *Speech Matters*, 1.

217 Shiffrin, 9. Ze verwijst naar Kant, AA 27 :444. Zie ook par. 4.3.

218 Shiffrin, 9-10.

219 Shiffrin, 2.

220 Shiffrin, 12.

liegen tot een directe schending van andermans autonomie.²²¹ Door de leugen beschikt de ander niet over de juiste kennis over mogelijke keuzes en kan hij of zij dus niet adequaat meer redeneren over mogelijke handelingen en alternatieven.²²² De leugenaar maakt het anderen echter onmogelijk om op basis van feiten te oordelen.²²³ Het onjuiste van liegen zit hier dus in het als het ware manipuleren van de wil van de ander. Daardoor respecteert de leugenaar de autonomie van de ander niet.²²⁴ Het feit dat één van beide partijen de relatieve vrijheid van de ander beperkt, is hier volgens Kupfer bepalend.²²⁵ Liegen doet een effect in een ander ontstaan dat een moreel handelende persoon niet zou (kunnen) willen en brengt zo schade toe aan de ander.²²⁶ Daarmee zit het onjuiste aan liegen niet in de gevolgen van liegen, maar in het liegen zelf: Wie liegt, exploiteert de wederzijdse relatie en maakt de geest van een ander beschikbaar voor zichzelf op een manier waarvan hij zelf niet wil dat zijn geest beschikbaar is voor hem.²²⁷ Zo maakt de leugenaar inbreuk op de vrijheid en de rationaliteit van de ander.

Schendt het beperken van de keuzevrijheid van de ander door liegen per definitie de autonomie van die ander? Is het niet mogelijk dat andermans autonomie juist wordt gerespecteerd door een leugen? Wiles bestrijdt bijvoorbeeld met drie argumenten de visie dat succesvolle leugens onmiddellijk de vrijheid van de ander zouden beperken. Men kan ten eerste liegen over een onbelangrijk onderwerp.²²⁸ In de tweede plaats wordt de vrijheid van een ander ook door andere handelingen beperkt, zoals door het achterhouden van informatie of stilzwijgen waar spreken iemand van een onjuiste overtuiging zou genezen. Volgens Wiles zijn zulke activiteiten niet inherent onjuist. Ze zijn

221 Korsgaard, "The right to lie," 333 e.v. Zie ook Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 106. De grondslag voor dit standpunt is de tweede formulering van de categorische imperatief van Kant (AA: 4:429-430). De ander zal er immers onmogelijk mee kunnen instemmen om louter als middel te worden gebruikt.

222 Bok, *Lying*, 17 en 20 en Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 106.

223 Fried, *On Right and Wrong*, 67.

224 Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 103, 106 en 111. In dezelfde zin bijv. Bok, *Lying*, 17 en Korsgaard, "The right to lie," 325-349. Ook Isenberg, "Deontology and the Ethics of Lying," 473-474 wijst op de onmiddellijk beperking van de vrijheid van degene die misleid wordt.

225 Kupfer, 115.

226 Fried, *On Right and Wrong*, 67-68. Harris, *Lying*, 41.

227 Fried gebruikt het voorbeeld van een valsmunter, die zal zeggen: 'Ik wil niet dat dat er overal vals geld is. Ik wil niet betaald worden met mijn eigen valse geld.'

228 Wiles, "Lying: Its Inconstant Value," 278.

volgens haar alleen in een bepaalde context verkeerd, bijvoorbeeld wanneer de ander recht heeft op de informatie die wordt achtergehouden.²²⁹ Niet iedereen heeft evenwel een recht om altijd alles te weten. Als liegen inderdaad inherent moreel onjuist is, zou dat volgens Wiles dus moeten zijn gebaseerd op iets anders dan louter het beperken van de vrijheid. Ten derde is de ander volgens Wiles gewoonlijk niet volledig afhankelijk van wat hem of haar wordt verteld door een ander. In kwesties die belangrijk voor hem zijn, kan hij zijn onjuiste visie met wat energie nog best corrigeren. Zijn vrijheid wordt dus niet *noodzakelijkerwijs* beperkt, zelfs als er tegen hem wordt gelogen.²³⁰ Het standpunt van Wiles gaat mij echter te ver. Er zijn inderdaad omstandigheden waarin een leugen de autonomie van een ander niet beperkt. Een (standaard)voorbeeld is het verrassingsfeestje, waar dejarige onder valse voorwendselen naartoe wordt gelokt om de feestvreugde te vergroten.²³¹ Het gaat hier echter nadrukkelijk om *uitzonderingen*. Of het onderwerp van een leugen belangrijk is, doet volgens mij niet ter zake: ook een kleine inperking is een inperking op de autonomie van de ander. Wat anderen wel of niet doen, dient bij de waardering van het eigen handelen voorts slechts een beperkte rol te spelen. De argumenten van Wiles overtuigen mij dus niet. Met Strudler meen ik, dat het respecteren van andermans autonomie vereist dat die ander op een manier wordt behandeld die consistent is met de *mogelijkheid* van toestemming voor het handelen. In die nuance komt tot uiting dat inperking van andermans autonomie problematisch is.

In de tweede plaats is liegen problematisch omdat het onmiddellijk een essentieel aspect van het menszijn aantast: “*Every lie violates the basic commitment to truth which stands behind the social fact of language.*”²³² Taal kent de semantische regel die vereist dat je alleen beweringen doet die waar zijn.²³³ Het gaat hier nadrukkelijk om een *semantische* regel die taalhandelingen inhoudende

229 Wiles, 278.

230 Wiles, 279.

231 Strudler, “Respectful Lying,” 962-963.

232 Fried, *On Right and Wrong*, 68. Zie voorts Kupfer, “Moral Presumption Against Lying,” 114.

233 MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 311-312, met verwijzing naar Stenius, “Mood and language-game.” De wiskundige, filosoof en taalwetenschapper Stenius meent dat linguïstische communicatie noodzakelijkerwijs volgens een aantal linguïstische regels verloopt, omdat een uiting in taal anders geen betekenis kan hebben. Stenius, 258 noemt dat “*rules for the correct use of language*”. Het gaat hier dus om ‘waar’ of ‘waarheid’ in de betekenis van ‘conform de linguïstische regels’. Zie in dit verband Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 40: “*Let us first discuss this point of the argument: that a word has no meaning if nothing corresponds to it. It is important to note that the word ‘meaning’ is being used illicitly if it is used to signify the thing that corresponds to the word. That is to confound the meaning of a name with the bearer of the name.*” Zie voorts

beweringen beheerst.²³⁴ Individuen die met elkaar communiceren, *moeten* globaal dezelfde regels volgen. Iedereen die een natuurlijke taal spreekt, moet zich houden aan deze regel en zal er ook van uitgaan dat anderen dat doen.²³⁵ Wie opzettelijk niet de waarheid spreekt, zondigt tegen deze regel.²³⁶ Tegelijkertijd verwacht een leugenaar op basis van deze regel dat anderen zich wel altijd aan deze regel houden.²³⁷

Ten derde zorgen leugens er voor dat er in communicatie geen betrouwbare manier meer is om het ware van het onware te scheiden.²³⁸ Ze plaatsen de zekerheid van een waarheid buiten het bereik van de ander, louter voor de persoonlijke doeleinden van de leugenaar. Een minimale hoeveelheid vertrouwen in communicatie is nodig om taal en handelen effectief te houden: “*There must be a minimal degree of trust in communication for language and action to be more than stabs in the dark.*”²³⁹ Betekenisvolle communicatie is enkel mogelijk als men er ten minste vanuit kan gaan dat de uitingen die de andere partij doet, in overeenstemming zijn met diens innerlijke overtuiging. Beide partijen dienen in de communicatie te spelen volgens de ongeschreven ‘communicatieregels’ van het spel. Als de ander het spel van de wederzijdse communicatie onmogelijk maakt, ontstaat er ‘kortsluiting’. In mijn kleutertijd wijzigde een vriendinnetje eens tijdens het spel de regels, zodat ze toch kon winnen. Dat was een ontluisterende ervaring: dan ‘klopt’ de communicatie niet meer en weten de

Stenius, 269 en 43: “*For a large class of cases – though not for all – in which we employ the word ‘meaning’ it can be defined thus: the meaning of a word is its usage in the language.*” Zie tot slot 225: “*Mathematicians do not in general quarrel over the result of a calculation. If it were otherwise, if for instance one mathematician was convinced that a figure had altered unperceived, or that his or someone else’s memory had been deceived, and so on – then our concept of ‘mathematical certainty’ would not exist.*”

234 MacIntyre, 312.

235 MacIntyre, 313, met verwijzing naar Aristoteles, *Ethica Nicomachea* V, 1134b19-20: “*(..) the precepts of natural justice (...) have the same power everywhere and do not depend for it on being accepted or rejected.*” *This characterization of the natural holds equally of the semantic rule requiring truthfulness in assertion, which, like the precepts of natural justice, cannot but be accorded universal recognition, and in the vast majority of cases obedience, by the users of all natural languages. In Aristotle’s terms the generally tacit semantic rule enjoining truth-telling is to be accounted natural because recognition of it belongs to the essential nature of human beings as language users.*”

236 MacIntyre, 313.

237 MacIntyre, “What Can We Learn from Mill and Kant,” 313: Daarom kan volgens Kant geen leugenaar tegelijkertijd willen dat de maxime waarnaar hij handelt, ook door anderen wordt gevolgd. Volgens Fried, *On Right and Wrong*, 68 en Kupfer, “Moral Presumption Against Lying,” 114 had Kant dit in gedachten toen hij zei dat een leugen schadelijk is voor de mensheid in het algemeen.

238 Shiffrin, *Speech Matters*, 23. Zie voorts O’Neil, “Lying, Trust, and Gratitude,” 302-303. In dit opzicht verschilt de leugen van misleiding, zie par. 4.4.3. N.B. Hier heeft ‘waar’ dus weer de gebruikelijke betekenis.

239 Bok, *Lying*, 19.

deelnemers niet meer hoe het verder gaat. Specifiek voor leugens geldt nog dat wanneer men iets beweert, men de toehoorder nadrukkelijk uitnodigt om de bewering te geloven, niet enkel vanwege de inhoud van de bewering, maar evenzeer vanwege het met de verklaring gewekte vertrouwen.²⁴⁰ Liegen brengt de vertrouwensrelatie tussen partijen aldus ernstige schade toe. Het problematische aan liegen zit niet primair in de schadelijke gevolgen, maar in het ondermijnen van het wederzijdse vertrouwen. Zonder vertrouwen is sociale samenwerking onmogelijk.²⁴¹ Het heeft immers helemaal geen zin om de mening van iemand te vragen als men er niet vanuit kan gaan dat het antwoord daadwerkelijk zijn mening bevat.²⁴²

Ten vierde is liegen schadelijk voor de leugenaar zelf: het veroorzaakt bijvoorbeeld innerlijke tegenspraak en angst voor de gevolgen van onontdekte leugens.²⁴³ De leugenaar doet zichzelf onrecht aan door zichzelf te isoleren van de morele relatie met een andere partij gebaseerd op rationele communicatie en rationeel te rechtvaardigen overtuigingen.²⁴⁴ Het kost leugenaars veel tijd om hun verhaal correct te houden.²⁴⁵

4.4.3. Waarom is misleiding verkeerd?

De genoemde redenen voor het inherent verkeerd zijn van liegen gelden in hoge mate ook voor misleiding. Net als liegen beperkt misleiding de autonomie van de ander. De keuzemogelijkheden van de ander worden door het opzettelijk 'inplanten' of in stand houden van een verkeerde voorstelling van zaken immers evenzeer beperkt. Daar waar geen talige uitingen worden gedaan, wordt bij misleiding niet de semantische regel geschonden die vereist dat je alleen beweringen doet die waar zijn.²⁴⁶ Misleiding maakt net als liegen betrouwbare toegang tot informatie over de innerlijke staat van de misleider onmogelijk. Daardoor is er in communicatie geen betrouwbare manier meer om het ware

240 Fried, *On Right and Wrong*, 67. Zie voorts Chisholm en Feehan, "The intent to deceive," 153.

241 Fried, 61. Hij citeert Warnock, *The object of morality*, 84, die zegt dat het schadelijke zit in het wantrouwen dat door liegen en misleiding als het ware wordt ingeplant bij de ander.

242 Fried, *On Right and Wrong*, 58 en 61.

243 Fried, 58-68, Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 103, Bok, *Lying*, 32.

244 Shiffrin, *Speech Matters*, 24.

245 Zie bijvoorbeeld Carson, *Lying and Deception*, 5 en Harris, *Lying*, 33-35.

246 Zie hierboven, par. 4.4.2.

van het onware te scheiden en wordt het wederzijdse vertrouwen ondermijnd. Ten slotte is misleiding eveneens schadelijk voor de misleider zelf.

Is misleiding minder ernstig dan liegen?²⁴⁷ Het ligt ingewikkelder. Om te beginnen zijn handelingen met een misleidend karakter vaak minder goed herkenbaar voor de ander dan een leugen.²⁴⁸ Volgens Adler kost het impliceren van iets dat onwaar is, in de regel veel meer moeite en daarom meent hij dat misleiding ernstiger is.²⁴⁹ Bij een uitgekende misleidende constructie zal de ander nog minder op bedacht zijn dat hij of zij mogelijk misleid wordt dan bij een leugen. In die zin kan misleiding het wederzijds vertrouwen nog meer schade toebrengen. Ook Shiffrin vindt om die reden indirecte misleidende pogingen om ander te beïnvloeden eerder meer manipulatief en minder respectvol ten aanzien van andermans wil dan een leugen.²⁵⁰ Het onjuiste van misleiding zit volgens Shiffrin primair in de schending van een zorgplicht: men dient ervoor te zorgen dat men bij iemand anders geen valse overtuigingen inbrengt door communicatie of door iets weg te laten.²⁵¹ Wie met opzet probeert andermans rationele processen voor zijn eigen doeleinden te sturen of te controleren, schendt die zorgplicht.²⁵² De waarheid wordt bij misleiding buiten het bereik geplaatst van de ander, doordat de 'misleider' zijn verklaring presenteert als een correcte representatie van de inhoud van zijn bewustzijn. Zo bezien, kan misleiding minstens even problematisch zijn als liegen.

4.5. Tussenconclusie

In een deontologische benadering zijn liegen en misleiding om andere redenen verkeerd dan in een consequentialistische benadering. Het gaat niet zozeer om schadelijke gevolgen, maar om het inherent onjuist zijn van liegen en misleiding. Uit de categorische imperatief van Kant volgt een

247 Korsgaard, "The right to lie," 336 meent bijv. dat liegen erger is dan misleiding. Anders: Adler, "Lying, Deceiving," 438-439 en O'Neil, "Lying, Trust, and Gratitude," 302.

248 Adler, 439.

249 Adler, 438.

250 Shiffrin, *Speech Matters*, 22-23.

251 Shiffrin, 22-23.

252 Shiffrin, 22-23: bij universalisering wordt een mechanisme dat alleen bedoeld is voor het overbrengen van de waarheid veranderd in een mechanisme dat mede gebruikt wordt voor het overbrengen van onwaarheid. Dat is problematisch, omdat we alleen toegang kunnen krijgen tot de inhoud van andermans bewustzijn door middel van getuigenissen. Een betrouwbare methode van toegang tot elkaar wordt zo vernietigd.

compromisloos verbod op liegen. Hoewel Kant minder streng oordeelde over vormen van misleiding die niet onder zijn definitie van liegen vielen, is misleiding over het algemeen eveneens strijdig met de categorische imperatief. Meer gematigde denkers bouwen voort op Kant, maar zijn iets minder absoluut, al zijn de denkbare uitzonderingen beperkt.

Liegen en misleiding zijn vooral problematisch vanwege de beperking van de autonomie van de ander, de inbreuk op het voor communicatie vereiste wederzijdse vertrouwen door het onmogelijk maken van betrouwbare toegang tot informatie over de innerlijke staat van degene die de uiting doet en het schadelijk karakter van liegen en misleiding voor de leugenaar of misleider zelf. De leugenaar schendt bovendien de semantische regel die vereist dat men alleen beweringen doet die waar zijn. De misleider schendt een zorgplicht om bij de ander geen valse overtuigingen ‘in te planten’.

Misleiding is mijns inziens niet minder erg dan liegen. Omdat misleiding in de regel minder doorzichtig is dan liegen, kan ze zelfs ernstiger zijn. Met elke poging andermans handelingen en reacties te controleren op wat voor manier dan ook, reduceert men de ander immers tot louter middel.

Wat betekent dit alles voor *data obfuscation*? Is er vanuit deontologisch perspectief nog ruimte om *data obfuscation* te rechtvaardigen? Deze vraag beantwoord ik in het volgende hoofdstuk.

5. Is data obfuscation te rechtvaardigen?

5.1. Zijn liegen en misleiding te rechtvaardigen?

Met het kwalificeren van *data obfuscation* als liegen of als misleiding is nog niets gezegd over de vraag of er ruimte is voor rechtvaardiging van *data obfuscation*. Ik ga in dit hoofdstuk dus eerst na of liegen en misleiding vanuit een gematigd deontologisch perspectief gezien gerechtvaardigd kunnen zijn. Vervolgens beantwoord ik de vraag of en zo ja, in hoeverre *data obfuscation* te rechtvaardigen is.

Is liegen of misleiding onder omstandigheden te rechtvaardigen, bijvoorbeeld om jezelf te verdedigen? Anders dan Kant menen gematigde deontologische denkers dat gedragingen die als liegen of misleiding gelden, in uitzonderingsgevallen toch gerechtvaardigd kunnen zijn. De concrete omstandigheden kunnen volgens Kupfer en Fried maken dat liegen soms gerechtvaardigd is. Daarbij is relevant dat een ander je in een situatie brengt waarin je vrijheid beperkt wordt of dreigt te

worden.²⁵³ Men kan bijvoorbeeld denken aan een ander die geweld pleegt of daarmee dreigt, of mij anderszins geen andere keuze te laat dan of te liegen of een andere plicht te schenden.²⁵⁴ De ander die mij wil dwingen een bepaald feit te onthullen tegen mijn wil (en daarbij mij dwingt om iets verkeerd te doen), schendt bovendien onze wederkerige intuïtie tot waarheidspreken.²⁵⁵ Daar waar de mogelijkheid tot stilzwijgen ontbreekt, is volgens Fried ook een kleine leugen, zoals bij diplomatieke formuleringen, niet verkeerd.²⁵⁶ Een beperking van onze autonomie kan de morele grenzen die ons gewoonlijk beperken, veranderen, precies omdat liegen tegen autonomie ingaat.²⁵⁷ Binnen het deontologisch denken is plicht gebaseerd op het concept van vrijheid. Daarom grijpt een beperking van de vrijheid van het individu dieper in dan andere mogelijke schendingen. In die zin gaat de plicht tot bescherming van de eigen autonomie volgens Kupfer voor alle andere plichten, ook voor mijn specifieke plicht om niet te liegen.²⁵⁸ In zo'n geval worden praktijken die gewoonlijk discutabel zijn, dus toch acceptabel. Het is echter niet op voorhand te zeggen in welke mate de morele grenzen verschuiven.²⁵⁹

De ernst van de bedreiging speelt hier ook een rol. Liegen tegen een potentiële moordenaar is volgens Fried niet hetzelfde als met opzet 'onschuldigen verwonden'.²⁶⁰ Voor hem is doorslaggevend dat in Kants voorbeeld de leugen aan een potentiële *moordenaar* wordt verteld. Hij meent dat er situaties denkbaar zijn waaronder iemand geen recht heeft op de waarheid en een leugen gerechtvaardigd is.²⁶¹ Fried laat nadrukkelijk de mogelijkheid open dat er nog andere uitzonderingen mogelijk zijn.²⁶²

253 Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 110-111. Met dit standpunt wijkt Kupfer dus af van Kant. Daar Kant een abstracte positie over vrijheid innam, niet beïnvloed door concrete voorwaarden en situaties, kon Kant dit soort situaties niet meenemen.

254 Fried, *On Right and Wrong*, 78.

255 Fried volgt hierin dus Constant, zie Kant, AA 8:425.

256 Fried, *On Right and Wrong*, 62 en 77.

257 Kupfer, "Moral Presumption Against Lying," 110.

258 Kupfer, 111.

259 Kupfer, 110.

260 Fried, *On Right and Wrong*, 74.

261 Dit is de positie van Constant, zie Kant, AA 8:425 en par. 4.3.4.

262 Fried, *On Right and Wrong*, 78. De reden voor liegen mag evenwel niet zijn dat de totale hoeveelheid positieve gevolgen groter is dan bij mijn leugen.

Er zijn daarnaast situaties denkbaar waarin liegen of misleiding de autonomie van de ander niet aantast, bijvoorbeeld bij een verrassingsfeestje of in zakelijke onderhandelingen tussen partijen.²⁶³ In dit soort gevallen is liegen volgens Strudler niet bezwaarlijk.²⁶⁴

Eerlijkheid en het zich houden aan beloftes is voor Shiffrin essentieel, zelfs als de ander immoreel handelt en beloften breekt.²⁶⁵ Ook zij houdt evenwel nadrukkelijk de mogelijkheid open dat zich situaties voordoen waarin de bezwaren die zij tegen liegen heeft, weggenomen worden.²⁶⁶ Naar mijn mening kan een dergelijke situatie aan de orde zijn als de eigen autonomie wordt bedreigd, bijvoorbeeld doordat een ander inbreuk dreigt te maken op de persoonlijke levenssfeer van een individu.²⁶⁷

5.2. Is *data obfuscation* te rechtvaardigen?

5.2.1. Inleiding

Wat betekent het hiervoor overwogene voor *data obfuscation*? Ik heb in hoofdstuk 2 uiteengezet dat de grootschalige dataverzameling een bedreiging vormt voor de persoonlijke levenssfeer van individuen.²⁶⁸ Anderzijds is in hoofdstuk 3 en 4 aannemelijk geworden dat *data obfuscation* aan de door mij geformuleerde definities van liegen of misleiding voldoet. Immoreel handelen door de ander ontslaat een mens niet van de plicht eerlijkheid te betrachten, maar er zijn omstandigheden denkbaar die liegen of misleiding kunnen rechtvaardigen.²⁶⁹ Wie het mes op de keel krijgt of het leven van een ander bedreigd ziet en zich met een leugen uit een noodsituatie weet te redden, liegt mijns inziens al snel gerechtvaardigd.²⁷⁰ Hoewel privacyschending ernstig kan zijn, is een levensbedreigende

263 Strudler, "Respectful Lying," 963 met verwijzing naar Carson, *Lying and Deception*,. In dezelfde zin: Shiffrin, *Speech Matters*, 8.

264 Strudler, 965-966.

265 Shiffrin, *Speech Matters*, 3.

266 Shiffrin, 8 e.v.

267 Shiffrin, 8 e.v en Adler, "Lying, Deceiving," 447. Zie hierna, par. 5.2.

268 Par. 2.1.

269 Par. 5.2.

270 Par. 5.2.

noodsituatie bij *data obfuscation* bepaald niet aan de orde. Is er dan nog wel ruimte om *data obfuscation* onder omstandigheden te rechtvaardigen?

5.2.2. Geen schending autonomie van de ander

Een eerste overweging houdt verband met de context waarin *data obfuscation* plaatsvindt. Bij het opvragen van vrij beschikbare informatie via internet is er om te beginnen tussen partijen geen persoonlijk contact. De interactie vindt plaats tussen geautomatiseerde computersystemen. Alleen het individu dat informatie opvraagt beschikt over autonomie en een persoonlijke levenssfeer.²⁷¹ De computersystemen aan de zijde van de websiteaanbieder beschikken noch over autonomie, noch over een persoonlijke levenssfeer die geschonden kan worden. Hoewel achter elk computersysteem een verantwoordelijke (rechts)persoon schuilt, wordt de *persoonlijke* autonomie van deze verantwoordelijke mijns inziens niet geschaad door *data obfuscation*. Het niet kunnen verwerken van persoonsgegevens van een websitebezoeker kan bij de informatieaanbieder slechts financiële schade tot gevolg hebben, bijvoorbeeld omdat men geen inkomsten kan genereren met een gebruikersprofiel van dat individu. Daarom meen ik, dat *data obfuscation* de autonomie van online informatieaanbieders niet aantast.²⁷² Liegen of misleiding door *data obfuscation* is in dit geval gerechtvaardigd.

5.2.3. Gerechtvaardigde vertrouwensschending

Valt er ten tweede iets te zeggen over de wijze waarop *data obfuscation* het voor communicatie noodzakelijke vertrouwen aantast? De gebruiker van *data obfuscation* verbergt immers zijn eigenlijke voorkeuren en communiceert dus geenszins oprecht. Hij of zij geeft zo met opzet geen inzicht in zijn innerlijk leven, maar maakt wel bewust gebruik van online informatiediensten. Daarbij verzuimt hij de door de informatieaanbieder gewenste of benodigde wederdienst te verrichten. Is liegen en/of misleiding door *data obfuscation* in de gegeven context desondanks te rechtvaardigen?

Bij deze vraag spelen de verwachtingen van informatieaanbieders mijns inziens een rol. Mogen informatieaanbieders die vrij toegankelijk en gratis informatie aanbieden via internet, verwachten dat

²⁷¹ Par. 2.4.2.

²⁷² Andere bezwaren tegen liegen en misleiding, zoals schending van het voor communicatie vereiste vertrouwen, zijn hiermee uiteraard nog niet weggenomen.

de gegevens die websitebezoekers ze toesturen, daadwerkelijk overeenstemmen met de innerlijke wensen van die afnemers? Ik denk dat het antwoord 'nee' moet luiden. Men mag er mijns inziens niet zonder meer op vertrouwen dat websitebezoekers als wederdienst hun persoonsgegevens verstrekken. De verstrekte gegevens zijn strikt genomen niet noodzakelijk om die informatie te kunnen aanbieden. Er zit voorts geen logisch en noodzakelijk verband tussen het geven van die informatie door de aanbieder en het krijgen van persoonsgegevens. Het verstrekken van die gegevens kan voor websitebezoekers daarentegen wel diep ingrijpen in hun persoonlijke levenssfeer. Alleen al daarom mag het voor de aanbieder niet vanzelfsprekend zijn dat hij correcte persoonsgegevens ten behoeve van het opstellen van gebruikersprofielen verkrijgt.

5.2.4. Privacy en autonomie

Een derde overweging bij de vraag naar gerechtvaardigheid van *data obfuscation* betreft het belang van privacy voor de menselijke autonomie.²⁷³ Roessler wijst er op, dat bescherming van onze informationele privacy cruciaal is voor onze autonomie. Hoofddargument is volgens Roessler dat "(...) het voor ons zelfbegrip als *autonome personen* constitutief is om de controle te hebben (binnen de voor ons bekende grenzen) voor de manier waarop we onszelf presenteren, de controle dus over hoe we ons aan wie en in welke context willen presenteren, ensceneren, willen geven; als welke personen we onszelf in welke contexten willen beschouwen en hoe we dan beschouwd willen worden en daarom ook over hoe we in welke contexten willen handelen."²⁷⁴ De eigen keuze om in een specifieke context bepaalde rollen in te nemen en delen van onszelf op onze eigen wijze naar buiten te brengen, is met andere woorden een wezenlijk aspect van onze autonomie.²⁷⁵ Stohr geeft het voorbeeld van iemand die zich als docent in de klas presenteert als een competent en deskundig docent en zich even later op een feestje als een lichthartig en sociaal iemand kan opstellen. De verschillende contexten waarin iemand optreedt binnen een sociaal leven, kunnen vragen om een verschillend voorkomen.²⁷⁶ Als we de wijze waarop we onszelf in verschillende contexten presenteren, niet meer

²⁷³ Becker, "Privacy in the digital age," 308-309 wijst er daarbij terecht op, dat voor privacy meer nodig is dan autonomie: iemand kan over autonomie beschikken terwijl zijn of haar privacy is geschonden.

²⁷⁴ Roessler, *Autonomie*, 224.

²⁷⁵ Roessler, 225.

²⁷⁶ Stohr, "Keeping the Shutters Closed," 9.

kunnen afschermen en controleren, wordt het onmogelijk om onszelf vorm te geven in de relaties die we in ons leven aangaan.²⁷⁷ Dit komt nadrukkelijk tot uiting in Nissenbaum's benadering van informationele privacy als contextual integrity en in de definitie van privacy als 'het recht van het individu op beperking van de verspreiding en verwerking van informatie met betrekking tot zijn persoonlijke levenssfeer tot die samenhang die hij redelijkerwijs mag verwachten gelet op de context waarin de betreffende informatie door of over hem naar buiten gebracht is.'²⁷⁸ Ook Griffin wijst op het belang van informationele privacy voor wat hij noemt 'normative agency', oftewel het in staat zijn om te kiezen en onze eigen opvatting over wat een waardevol leven is, na te streven.²⁷⁹ Informationele privacy is noodzakelijk voor menselijke autonomie.²⁸⁰

Zoals in hoofdstuk 2 uiteengezet, kan de privacy van websitebezoekers ernstig worden bedreigd door het op grote schaal verzamelen en verwerken van persoonsgegevens. Daar waar regelgeving de privacy van het individu mijns inziens niet adequaat kan beschermen, biedt *data obfuscation* die bescherming wel.²⁸¹ Ook om deze reden is in de gegeven context liegen en/of misleiding door *data obfuscation* naar mijn mening gerechtvaardigd.

5.2.5. Verdedigingsmechanisme

Een vierde overweging houdt eveneens verband met het karakter van *data obfuscation* als verdedigingsmechanisme tegen privacyschending. In hun gebruiksvoorwaarden verbinden informatieaanbieders gewoonlijk het verwerken van verstrekte persoonsgegevens als voorwaarde voor het gebruik van een website. Men kan zich dus afvragen of op het individu rust een plicht rust om zich aan dergelijke (impliciete) beloften te houden.²⁸² Als er al zo'n plicht zou zijn, is deze mijns inziens echter niet absoluut.²⁸³ Met Shiffrin meen ik dat er bepaalde opgeschorte contexten zijn waarin de

277 Roessler, *Autonomie*, 225 met verwijzing naar Max Frisch (zie ook 217).

278 Par. 2.2.

279 Griffin, *On Human Rights*, 45 en 225.

280 Griffin, 225-227.

281 Par. 2.2-2.4.

282 Mijns inziens is hier geen sprake van een juridische plicht, zie par. 2.4.2.

283 De vraag in hoeverre een dergelijke belofte wordt gedaan, valt buiten de reikwijdte van deze scriptie.

ander er niet zonder meer gerechtvaardigd op mag vertrouwen dat ik de waarheid spreek.²⁸⁴ De aanname van waarachtigheid is als gevolg van de omstandigheden in die context opgeschort. Op soortgelijke wijze acht ik een dergelijke opgeschorte context denkbaar in het geval van ‘afgedwongen’ beloften. Als het gebruik van een informatiedienst maatschappelijk noodzakelijk is, maar alleen wordt aangeboden onder voorwaarden die de privacy en daarmee de autonomie van de bezoeker inperken, mag een informatieaanbieder mijns inziens niet redelijkerwijs verwachten dat de bezoeker van de website bewust en volledig heeft beloofd zich aan dergelijke voorwaarden te houden. Een dergelijke belofte wordt immers onder een zekere dwang gedaan.²⁸⁵ Dat geldt mijns inziens ook voor de eventuele belofte die websitebezoekers doen als ze een website gebruiken die ingrijpende voorwaarden verbindt aan het gebruik van persoonsgegevens. Om die reden meen ik, dat een (impliciete) belofte die websitebezoekers doen om zich te conformeren aan gebruiksvoorwaarden, moreel gezien niet geldig is. Ook daarom is de inzet van *data obfuscation* in de gegeven context gerechtvaardigd.

5.3. Tussenconclusie

Waar er bij Kant een absoluut verbod op liegen geldt, is er bij gematigde deontologische denkers enige ruimte voor het meewegen van de context waarin gedragingen plaatsvinden. Aandacht voor de context waarin *data obfuscation* plaatsvindt, roept de vraag op of alle bezwaren die hierboven genoemd zijn tegen liegen en misleiding wel van toepassing zijn op *data obfuscation*. Nu de websitebezoeker enkel interacteert met het computersysteem van de informatieaanbieder, wordt de autonomie van de informatieaanbieder bijvoorbeeld niet aangetast door liegen of misleiding door *data obfuscation*.

Ondanks de eerder genoemde bezwaren kunnen liegen en misleiding door middel van *data obfuscation* toch gerechtvaardigd zijn. De bedreiging van de eigen autonomie door privacyschending is hier mijns inziens doorslaggevend. Ook de omstandigheid dat *data obfuscation* wordt ingezet als verdedigingsmechanisme om ongewenste verzameling van persoonlijke gegevens tegen te gaan,

²⁸⁴ Shiffrin, *Speech Matters*, 17. Zie par. 4.4.1.

²⁸⁵ Aldus is deze situatieschets mijns inziens vergelijkbaar met de door Shiffrin, *Speech Matters*, 34-37 gepresenteerde voorbeelden.

speelt naar mijn mening een belangrijke rol. Als websitebezoekers al een (impliciete) belofte zouden doen om hun persoonsgegevens wel beschikbaar te stellen, is die moreel gezien niet geldig. Ik meen dan ook, dat de inzet van *data obfuscation* ter bescherming van de persoonlijke te rechtvaardigen is.

6. Conclusie

Alles afwegende, brengt de bijzondere aard van internet naar mijn mening inderdaad mee, dat *data obfuscation* door individuen vanuit deontologisch perspectief een acceptabele manier is om ongewenste verzameling van persoonlijke gegevens op internet tegen te gaan.

Uitgangspunt in deze scriptie is het probleem dat aanbieders van vrij toegankelijke websites op internet op grote schaal persoonsgegevens van individuen verzamelen en verwerken tot bijvoorbeeld verhandelbare gebruikersprofielen. Noch het recht, noch de technologie kunnen op dit moment adequate bescherming bieden tegen de privacyschending door deze grootschalige dataverzameling via internet.²⁸⁶

Privacybescherming is beslist geen luxe. Het is wezenlijk voor de autonomie van het individu om de keuze te hebben hoe en in welke rol we onszelf aan de buitenwereld presenteren.²⁸⁷ In de afgelopen twee decennia is het digitale leven steeds meer het 'offline' leven binnengedrongen. Daardoor schuiven de verschillende betekeniscontexten ineen en wordt controle over de wijze waarop we ons aan de buitenwereld presenteren steeds lastiger.²⁸⁸ Om het belang van informationele privacy zo goed mogelijk te vatten, heb ik in deze scriptie een contextuele benadering van privacy gehanteerd. Onder 'privacy' versta ik in deze scriptie 'het recht van het individu op beperking van de verspreiding en verwerking van informatie met betrekking tot zijn persoonlijke levenssfeer tot die samenhang die hij redelijkerwijs mag verwachten gelet op de context waarin de betreffende informatie door of over hem naar buiten gebracht is'.²⁸⁹ Met behulp van *data obfuscation* kan een individu zijn privacy wel beschermen. *Data obfuscation* gaat echter met oneerlijkheid gepaard. Daarom heb ik onderzocht of *data obfuscation* als liegen of misleiding gekwalificeerd kan worden.

286 Par. 2.4.

287 Par. 5.2.4.

288 Par. 2.2.

289 Par. 2.2.

De vele definities van liegen en misleiding lopen uiteen, maar komen op een groot aantal punten toch met elkaar overeen. De definities van Mahon bleken voor het onderwerp van deze scriptie het meest bruikbaar. Hij definieert liegen als: “*to make a believed-false statement to another person with the intention that the other person believe(s) that statement to be true.*”²⁹⁰ Onder misleiding verstaat Mahon: “*to intentionally cause to have a false belief that is known or believed to be false*”.²⁹¹ Het hangt van de precieze vorm van *data obfuscation* af of er een talige bewering wordt gedaan. Als dat het geval is, kan *data obfuscation* als liegen worden aangemerkt. In andere gevallen past *data obfuscation* onder de definitie van misleiding. Daarbij dient te worden aangetekend, dat *data obfuscation* geen grove leugen of heel ernstige misleiding, behelst: het bevindt zich in een grijs gebied tussen het verborgen houden van informatie en misleiding of liegen.

Uit de categorische imperatief van Kant volgt een compromisloos verbod op liegen. Ook misleiding over het algemeen strijdig met de categorische imperatief. Andere (onvolkomen) plichten brengen mee dat bepaalde vormen van misleiding bij Kant minder bezwaarlijk kunnen zijn dan liegen.²⁹² Meer gematigde denkers zijn iets minder absoluut, maar toch zijn de denkbare uitzonderingen op het verbod op liegen beperkt. Het verkeerde in liegen en misleiding zit in de schending van de autonomie van de ander en van het voor intermenselijke communicatie noodzakelijke wederzijds vertrouwen. Bovendien maken misleiding en liegen betrouwbare toegang tot informatie over de innerlijke staat van de leugenaar of misleider onmogelijk. Tot slot zijn ze schadelijk voor de leugenaar of misleider zelf. Liegen schendt daarnaast de semantische regel die vereist dat men alleen beweringen doet die waar zijn.²⁹³ Specifiek voor misleiding geldt dat ze een zorgplicht schendt om bij de ander geen valse overtuigingen ‘in te planten’ of in stand te houden.²⁹⁴

Dat zijn serieuze kwalificaties. Toch zie ik ruimte om *data obfuscation* te rechtvaardigen vanuit deontologisch perspectief. Het hoeft daarbij niet om een zaak van leven of dood te gaan, zoals bij de ‘moordenaarscasus’ van Kant. Zowel het voorkomen van privacyschending zelf als het zich verdedigen tegen bedreiging van de eigen autonomie als gevolg van privacyschending kunnen mijns

290 Par. 3.1.

291 Par. 3.2.

292 Par. 4.3.

293 Par. 4.4.2.

294 Par. 4.4.3.

inziens liegen of misleiding rechtvaardigen. Voor mijn zienswijze is de specifieke context waarin *data obfuscation* plaatsvindt, van belang. De websitebezoeker communiceert met de niet-autonome computersystemen van de informatieaanbieder. De *persoonlijke* autonomie van de informatieaanbieder kan door *data obfuscation* dus niet worden geschonden.²⁹⁵ De vertrouwensschending in de communicatie met de ander acht ik bij *data obfuscation* eveneens gering. Ik zie evenmin aanleiding voor bijzondere verwachtingen over de opstelling van websitebezoekers bij informatieaanbieders. Alles overziend en onder de genoemde omstandigheden, rechtvaardigt privacybescherming naar mijn mening de inzet van *data obfuscation* door websitebezoekers.

295 Par. 5.2.2.

Bibliografie

De in deze scriptie genoemde elektronische bronnen zijn voor het laatst geraadpleegd op 9 juni 2020.

Adler, Jonathan. "Lying, Deceiving, or Falsely Implicating.", *Journal of Philosophy* 94 (1997): 435-452.

Barocas, Solomon en Helen Nissenbaum. "On Notice: The Trouble with Notice and Consent." *Proceedings of the Engaging Data Forum: The First International Forum on the Application and Management of Personal Electronic Information* (Oktober 2009): 12-13.
<https://ssrn.com/abstract=2567409>.

Barocas, Solomon en Helen Nissenbaum. "Big Data's End Run around Anonymity and Consent." In *Privacy, Big Data, and the Public Good Frameworks for Engagement*, 44-75. Redactie door Julia Lane, Victoria Stodden, Stefan Bender en Helen Nissenbaum. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Becker, Marcel. *Ethiek van de digitale media*. Amsterdam: Boom Filosofie, 2015.

Becker, Marcel. "Ethiek in het big data tijdperk. Privacy als autonomie en als waardigheid." *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 58, nr. 4-1 (2018): 669-682.

Becker, Marcel. "Privacy in the digital age: comparing and contrasting individual versus social approaches towards privacy." *Ethics and Information Technology*, 21 nr.4 (2019): 307-317.

Berlin, Isaiah. "Two concepts of liberty." In *Four Essays on Liberty*, 1-54. Oxford: Oxford University Press, 1969.

Bok, Sisella. *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*. New York: Pantheon Books, 1978.

Boonk, Martine. *Zeker over zoeken?: Naar een juridisch kader voor verrichtingen van zoeksystemen met betrekking tot via internet beschikbare open content*, Zutphen: Paris 2013.

Brunton, Finn en Helen Nissenbaum. "Political and Ethical Perspectives on *Data obfuscation*." In *Privacy, Due Process and the Computational Turn* 164-188. Redactie door M. Hildebrandt and K. de Vries, New York: Routledge, 2013.

Brunton, Finn en Helen Nissenbaum. *Obfuscation: A User's Guide for Privacy and Protest*. Cambridge: MIT Press, 2016.

Cicero, Marcus T. *On Duties*. Vertaling en redactie door Miriam Griffin en Margaret Atkins. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

- Cadwalladr, Carol, The great British Brexit robbery: how our democracy was hijacked, In *The Guardian* 7 mei 2017, <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/07/the-great-british-brexit-robbery-hijacked-democracy>.
- Carson, Thomas. *Lying and Deception: Theory and Practice*, Oxford:Oxford University Press, 2010.
- Chisholm, Roderick M. en Thomas D. Feehan. "The intent to deceive." *Journal of Philosophy*, 74 (1977): 143-159.
- Dommering, Egbert. *Het verschil van mening. Geschiedenis van een verkeerd begrepen idee*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2016.
- Frankfurt, Harry S. 2005. *On Bullshit*. Princeton en Oxford: Princeton University Press, 2005.
- Fried, Charles. *On Right and Wrong*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1978.
- Griffin, James. *On Human Rights*. Oxford University Press, 2008.
- Harris, Sam. *Lying*. Four Elephants Press, 2013.
- Herman, Barbara. "A mismatch of methods." In *On What Matters, Volume Two*, 83-115. Redactie door Derek Parfit. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Howe, Daniel en Helen Nissenbaum. "TrackMeNot: Resisting Surveillance in Web Search." In *Lessons from the Identity Trail: Anonymity, Privacy, and Identity in a Networked Society*, 417-436. Redactie door Ian Kerr, Ian Kerr, Carole Lucock en Valerie Steeves, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Hull, Gordon. "Successful Failure: What Foucault Can Teach Us About Privacy Self-Management in a World of Facebook and Big Data." *Ethics and Information Technology* 17, nr. 2 (2015): 89-101.
- Isenberg, Arnold. "Deontology and the Ethics of Lying." *Philosophy and Phenomenological Research* 24, nr. 4 (1964): 463-480.
- Johnson, Robert en Adam Cureton, "Kant's Moral Philosophy." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition). Redactie door Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/kant-moral/>.
- Kant, Immanuel. *Gesammelte Schriften. Ausgabe der Preussische Akademie der Wissenschaften (AA)*. Berlin: De Gruyter, 2011.
- Kant, Immanuel. *Lectures on Ethics*. Vertaling door P. Heath, Redactie door P. Heath en J. B. Schneewind, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

- Keymolen, Esther. *Trust on the line: a philosophical exploration of trust in the networked era*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam, 2016. <http://hdl.handle.net/1765/93210>.
- Koops, Bert-Jaap. "On Decision Transparency, or How to Enhance Data Protection after the Computational Turn" In *Due Process and the Computational Turn*, 196-220. Redactie Mireille Hildebrandt en De Vries, Katja, Abingdon: Routledge, 2013.
- Korsgaard, Christine. "The right to lie: Kant on dealing with evil.", *Philosophy and Public Affairs* 15 (1986): 325-349.
- Kupfer, Joseph. "The Moral Presumption Against Lying." *Review of Metaphysics*, 36 (1982): 103-126.
- MacIntyre, Alasdair. "Truthfulness, Lies, and Moral Philosophers: What Can We Learn from Mill and Kant." In *The Tanner Lectures on Human Values* 16 (Salt Lake City: University of Utah Press, 1995), 307-361. https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/m/macintyre_1994.pdf.
- Mahon, James. "Kant on lies, candour and reticence." *Kantian Review* 7 (2003): 102-133.
- Mahon, James. "The Definition of Lying and Deception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition). Redactie door Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/lying-definition/>.
- Martijn, Maurits en Dimitri Tokmetzis. *Je hebt wél iets te verbergen. Over het levensbelang van privacy*. Amsterdam: De Correspondent, 2016.
- Marx, Gary. "Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance." *Journal of Social Issues*, 59, nr.2 (2003): 369-390.
- Mertens, Thomas. "On Kant's Duty to speak the truth." *Kantian Review* 21 (2016): 27-51.
- Mill, John Stuart. *Utilitarianism*. 1863. Heruitgave: Oxford: Oxford University Press 1998, 251-321.
- Moerel, Lokke en Corien Prins. "Privacy voor de homo digitalis" In *Homo digitalis*. Redactie door Lokke Moerel et al. Den Haag: NJV, 2016.
- Nissenbaum, Helen. *Privacy in context: Technology, policy, and the integrity of social life*, Stanford: Stanford University Press, 2009.
- Nissenbaum, Helen. "From Preemption to Circumvention: If Technology Regulates Why Do We Need Regulation (and Vice Versa)?" *Berkeley Technology Law Journal* 26, nr. 3 (2011): 1367-1386.
- Nissenbaum, Helen. "Contextual Integrity Up and Down the Data Food Chain." *Theoretical Inquiries in Law* 20 nr.1 (2019): 221-256.

- Paton, Herbert J. "An alleged right to lie. A problem in Kantian ethics." *Kant-Studien*, 45, nr. 1-4 (1954): 190-203.
- Paton, Herbert J. *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971.
- O'Neil, Collin. "Lying, Trust, and Gratitude." *Philosophy & Public Affairs* 40, nr 4 (2012): 301-333.
- O'Neill Onora. "Between consenting adults." *Philosophy & Public Affairs* 14, nr. 3 ((1985) 252-277.
- Richards, Neil M. en Woodrow Hartzog. "Privacy's Trust Gap." *Yale Law Journal* 126, nr. 4 (2017): 1180-1224.
- Roessler, Beate. *Autonomie, een essay over het vervulde leven*. Vertaling door Willem Visser. Amsterdam: Boom 2017.
- Shiffrin, Seana. *Speech Matters: On Lying, Morality, and the Law*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Solove, Daniel J. "A taxonomy of privacy", *University of Pennsylvania Law Review* 154, nr. 3 (2006):477-485.
- Solove, Daniel J. " "I've Got Nothing to Hide" and Other Misunderstandings of Privacy." *San Diego Law Review* 44 (2007): 745-774.
- Stenius, Erik. "Mood and language-game." *Synthese* 17 (1967): 254-274.
- Stephens-Davidowitz, Seth. *Everybody Lies: Big Data, New Data, and What the Internet Can Tell Us About Who We Really Are*. New York, HarperCollins, 2017.
- Stohr, Karen. "Keeping the Shutters Closed: The Moral Value of Reserve." *Philosophers' Imprint* 14, nr. 23 (2014): 1-25.
- Strudler, Alain. "Respectful Lying." *Ethical Theory and Moral Practice*, 19, nr 4. (2016): 961-972.
- Tavani, Herman, "Search engines and Ethics." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Edition)*. Redactie door Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/ethics-search/>.
- Vuillemin, Jules. "On Lying: Kant and Benjamin Constant." *Kant-Studien* 73, nr. 1-4 (1982): 413-424.
- Warnock, Geoffrey. *The object of morality*. London: Methuen, 1971.

Warren, Samuel en Louis Brandeis. "The Right to Privacy." *Harvard Law Review* 193 nr. 4 (1890), ook te vinden via <http://faculty.uml.edu/sgallagher/Brandeisprivacy.htm>.

Westin, Alan. *Privacy and Freedom*, New York: Atheneum, 1967.

Wiles, Anne. M. "Lying: Its Inconstant Value." *Southern Journal of Philosophy*, 26 (1988): 275-284.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Vertaling door Elizabeth Anscombe, Oxford: Blackwell, 1958.

Zuiderveen Borgesius, Frederik, *Improving privacy protection in the area of behavioural targeting*, 2014. <https://hdl.handle.net/11245/1.434236>.

Samenvatting

Data obfuscation is het vertroebelen van de data die men informatieaanbieders op internet toestuurt. Zo kunnen consumenten het open internet gebruiken en toch grootschalige privacyschending door bijvoorbeeld gebruikersprofielen vermijden. *Data obfuscation* gaat echter met oneerlijkheid gepaard. Brengt de bijzondere aard van internet mee, dat data obfuscation door individuen vanuit deontologisch perspectief een acceptabele manier is om ongewenste verzameling van persoonlijke gegevens op internet tegen te gaan? Ter beantwoording van deze vraag heb ik onderzocht wat precies verkeerd aan liegen en misleiding en in hoeverre liegen en misleiding door data obfuscation te rechtvaardigen zijn. Uit mijn onderzoek blijkt dat een deontologische benadering onder omstandigheden ruimte biedt om *data obfuscation* te rechtvaardigen.

Verklaring van eigen werk

Hierbij verklaar en verzeker ik, Martine Boonk, dat het voorliggende eindwerkstuk getiteld 'Data obfuscation: gerechtvaardigd bij privacybescherming op internet?', zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Nijmegen, 27 juni 2020

Hereby I, Martine Boonk, declare and assure that I have composed the present thesis with the title 'Data obfuscation: gerechtvaardigd bij privacybescherming op internet?', independently, that I did not use any other sources or tools other than indicated and that I marked those parts of the text derived from the literal content or meaning of other Works – digital media included – by making them known as such by indicating their source(s).

Nijmegen, June 27th 2020